

Beheersplan calvarie Schrijnwerkersstraat 2000 Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen
www.felixarchief.be

Dit sjabloon geeft aan hoe een beheersplan dat formeel ter goedkeuring wordt ingediend bij het agentschap Onroerend Erfgoed gestructureerd moet zijn. Indien u over de opmaak van een beheersplan vragen heeft, kan u contact opnemen met de respectieve provinciale buitendienst van ons agentschap. Kijk hiervoor op onze website: <https://www.onroenderfgoed.be/nl//over-ons/contact/>

BEHEERSPLAN ONROEREND ERFGOED

Betreft: Calvarie

Ligging (gemeente en deelgemeente): Schrijnwerkersstraat Antwerpen.

Beschermingsbesluit: benaming en datum: Beschermd als monument bij K.B. van 7 augustus 1938

Beheersplan opgemaakt door (naam en adres):

Eline Daelman
Stadsontwikkeling
Monumentenzorg
Grote Markt 1
2000 Antwerpen

Carlo Vansant
Stadsbeheer
Bouwprojecten
Grote Markt 1
2000 Antwerpen

Opdrachtgever (naam en adres):

stad Antwerpen
Grote Markt 1
2000 Antwerpen

Datum ter goedkeuring verzonden: 06/03/2017

0. INHOUDSTAFEL

Geef hier de gedetailleerde inhoudstafel van het beheersplan weer (incl. bijlagen), met verwijzing naar de betreffende pagina's.

0. Inhoudstafel	
1. Identificatie en afbakening van het beoogde gebied	pg.4
2. Historische nota	pg.6
3. Inventaris van de erfgoedelementen – huidige toestand	pg.23
4. Beschrijving van de erfgoedwaarden	pg.36
5. Visie op toekomstig beheer	pg. 38
6. Opsomming en verantwoording van de beheersmaatregelen	pg. 45
7. Voorstel van opvolging en evaluatie	pg. 49
8. Bijlagen	pg. 50

1. IDENTIFICATIE en AFBAKENING van het beoogde gebied

De identificatie en het kadasterplan met de afbakening van het onroerend erfgoed of erfgoedlandschap of van het deel ervan dat een op zichzelf staand geheel vormt, waarvoor het beheersplan wordt opgemaakt.

Afb.1: Zicht op het Christusbeeld in zijn huidige toestand.

Bescherming:

Beschermt als monument bij KB 25/03/1938, omwille van de artistieke, oudheidkundige of historische waarde.

Eigendom:

Eigendom van de stad Antwerpen door recht van natrekking.

Kadaster:

Het monument staat ingetekend op 2 percelen (in foto 2 aangeduid in het rood):

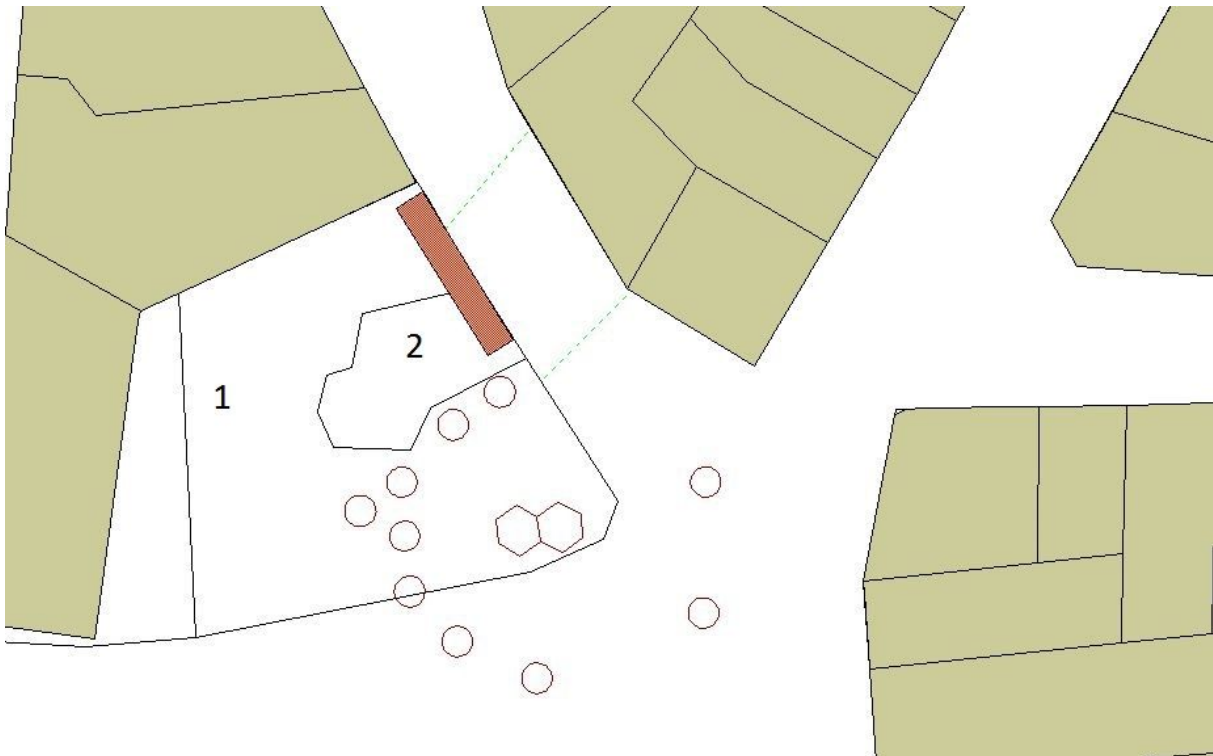
- Op perceel van de staat (in foto 2 aangeduid met 1)
 - o Kadastergegevens van het perceel:
 - Sectie en perceelnummer C1830 C
 - Partitie: P0000
 - Aard: Plein
 - Oppervlakte: N 02 A 64 CA

- Op perceel van openbaar domein Stad Antwerpen(in foto 2 aangeduid met 2)
 - o Kadastergegevens van het perceel:
 - Sectie en perceelnummer C1825/02 A
 - Partitie: P0000
 - Aard ondergrondse ruimte
 - Oppervlakte: N 46 CA

Noot: Standbeelden en gelijkaardige infrastructuur elementen worden niet apart kadastraal geregistreerd.

Samenvatting:

Op het kadastraal plan staat de calvarie ingetekend, deels op de ondergrondse ruimte en deels op het plein. De ondergrondse ruimte is eigendom van de stad Antwerpen, het plein is eigendom van de regie van gebouwen van de Belgische staat. Het plein C1830C is geregistreerd als onbebouwd, terwijl de ondergrondse ruimte C1825/02C als bebouwd geregistreerd staat. In de publicatie van de inventarisatie van Onroerend Erfgoed in het Belgisch Staatsblad vermeldt deze calvarie bovendien het perceelnummer C1825A bis (= C1825/02C) als eigendom van de stad Antwerpen.

Afb.2: Grondplan volgens kadasterviewer Antwerpen

2. HISTORISCHE NOTA

Hier wordt een algemene schets van de totstandkoming en ontwikkeling van het goed beoogd vanaf zijn ontstaan tot de huidige toestand. Gebruik hiervoor het beschermingsdossier, de tekst van de inventarissen onroerend erfgoed en andere publicaties; Vertrek van het goed in zijn geheel en doe een doelgericht archief- en literatuuronderzoek; in tweede instantie ga je dieper in op de verschillende elementen. Afhankelijk van de site en de gewenste diepgang gaat het hier over:

- *Bouwkundige elementen: a.h.v. een bouwhistorische analyse en een systematische bouwhistorische opname*
- *Landschappelijke elementen: reconstructie van de landschapsontwikkeling*
- *Archeologische elementen: wat zijn de hiaten? Wat is de historiek van de bodemingrepen? Wat zijn mogelijke problemen (bv. erosie)?*

Beschrijving

Afb. 3: huidig uitzicht van de calvarie in de Schrijnwerkersstraat

De calvarie bestaat uit een centraal, houten kruis met polyesteren Christusbeeld. Bovenaan is het opschrift 'I.N.R.I' aangebracht. Aan het kruis hangt, zoals de lanssteek in de rechterzijde aantoont, de overleden Christus. Het hoofd is op zijn rechterschouder gezakt en was oorspronkelijk voorzien van een metalen nimbus. Christus is met drie nagels aan het kruis gehecht, twee door de handen en één door de voeten. Het gespierde lichaam is enkel met een lendendoek bedekt. Onderaan het kruis hangt een smeedijzeren lantaarn die de beeldengroep verlicht.

Het kruis wordt geflankeerd door beelden in witsteen. Aan de rechterzijde van Christus staat Maria. Haar hoofd is met een sluier bedekt. Ze kijkt gepijnigd naar beneden. Haar handen vouwt ze smartelijk samen. Aan de linkerzijde van het kruis staat Johannes. De apostel werpt een droevige blik op zijn meester. Evenals Maria vouwt hij de handen. Ook aan de hoofden van Maria en Johannes was

Afb. 4: Opschrift op de sokkel van de calvarie in zijn huidige toestand.

een metalen nimbus aangebracht. Naast hen knielen twee engelen op voluten. Het zijn geen kinderegeltjes maar gevleugelde jongelingen met lange, krullen. Beide kijken naar de gekruisigde op. De engel naast Maria vouwt de handen in aanbidding. De engel naast Johannes houdt de armen gekruist over de borst, een uitdrukking van zijn verdriet.

De groep staat op een brede, vrij hoge borstwering in hardsteen. De beelden zijn samengebracht op een beschilderd stenen voetstuk. Daarin was lange tijd een deur die toegang gaf tot de oude overwelfde rui, waarover deze calvarie stond. Op een foto van 1976 is het deurtje nog zichtbaar. Een jaar later, met de restauratie van 1977 zou het verdwenen zijn. Op de middelste sokkel staat het opschrift: VICINI / Christo / DoMIno // Door / GebUreLIke / LiefDe / Is Dit / opgereCht // geDenCk sChrift / Der hersteLLIng / Van Dees krUYs. De letters zijn een chronogram. De som van de rode letters in het eerste gedeelte vormt de datum 1710, het moment waarop de calvarie werd opgericht. De datum 1814 in het tweede deel verwijst naar de heroprichting van de calvarie nadat die tijdens de Franse bezetting was weggenomen.¹

De locatie

De calvarie stond vroeger op de borstwering van de 'Wilde Zeebrug'. De Lombaardvest, was een gracht van de dertiende-eeuwse omwalling. De brug werd vermoedelijk in 1490, gelijktijdig met de opening van de Schrijnwerkersstraat, gebouwd. De benaming van de brug was afkomstig van een huis aan de oostkant van de Schrijnwerkersstraat dat zijn naam ook gaf aan het stadsdeel gevormd door de Schrijnwerkersstraat, Wiegstraat, Groendalstraat, Lombaardvest en Korte Gasthuisstraat gaf. De vijf straten komen hier samen waardoor het gebied ook de Vijfhoek wordt genoemd.² Op de kaart van

Afb. 5: De Vijfhoek met in de Schrijnwerkersstraat de 'Wildezeebrug', Bononiensis. De vestinggracht was langs weerszijden bebouwd. De brugleuning en later de calvarie bevond zich tussen twee panden. Detail uit de kaart van Virgilius Bononiensis, 1565, collectie Museum Plantin Moretus

¹

¹ Van Ruyseveldt A., Stadsbeelden Antwerpen, anno 2001: een gids-inventaris van de beelden en monumenten, Antwerpen 2001, p. 29; Thyssen A., Antwerpen vermaard door den eeredienst van Maria: geschiedkundige aanmerkingen over de 500 Mariabeelden in de straten der stad, Antwerpen 1922; Antonis E, e.a., Madonna: beelden van Maria in de Antwerpse binnenstad, Antwerpen, 2002, p.169.

² De Lattin A., 'Calvaiebergen', in Evoluties van het Antwerpse stadsbeeld, 6, Antwerpen, 1950, p. 76-78; Van de Weghe, Robert, Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen, Antwerpen 1977, p. 417-418.

Bononiensis is te zien hoe de vestinggracht in de Schrijnwerkersstraat langs twee zijden bebouwd is. Wanneer de calvarie later op de brugleuning wordt geplaatst komt hij dus tussen twee panden te staan. Deze situatie is ook te zien op de eerste afbeeldingen (afb. 10) die we van de calvarie terugvinden, een postkaart van het einde van de achttiende of het begin van de negentiende eeuw.

Afb. 6: SA foto-of#4437, 1976. De bebouwing rondom de calvarie is afgebroken en het pleintje aan het uiteinde van de Lombardenvest is aangelegd. De muur achter de calvarie is nog wel hoog. Het kruisbeeld staat niet op de foto. Het is weggenomen en zal vervangen worden door een exemplaar in kunststof

maar op een foto van 1976 (afb. 6) is te zien dat de calvarie zich in slechte staat bevindt en volledig vrij staat.⁴ In 1992 krijgt de NV Kairos een vergunning voor het bouwen van winkelruimte en 42 appartementen in de Geefstraat.⁵

Een jaar later vraagt de vennootschap toelating om de calvarie te verplaatsen. Door het bouwen van appartementen en winkels op de gronden van de voormalige parking langs de Lombardenvest en de hoek van de Schrijnwerkersstraat, werd de tussenruimte tussen de kruisweg en het hoekhuis teruggebracht op 40 cm. Het plan voorziet in het opschuiven van de beeldengroep over een afstand van 3,20 m zodat de afstand tussen beeldengroep en hoekgebouw 3.60 m wordt.⁶

De bouwaanvraag wordt geweigerd. In het besluit wordt gesteld dat de beeldengroep in slechte staat is en dat de doorgang tussen winkelpand en beeldengroep inderdaad te smal is. Het verplaatsen van de calvarie over een grote afstand is echter ondenkbaar gezien de bescherming als monument. Bovendien zou het verwijderen van één van de gezonde bomen het geheel van de aanplanting schaden. Enkel een beperkte verschuiving van de beeldengroep van ongeveer 1 meter kon overwogen worden.⁷ Gezien de huidige smalle doorgang tussen de calvarie en het winkelpand is de verplaatsing van de calvarie uiteindelijk niet doorgevoerd.

³ PAA, Van Steenbergen, stedenbouwkundige studie voor het provinciaal gouvernementsgebouw, 1944.

⁴ SA 18#33843; SA foto-of#4437

⁵ SA 86#920210

⁶ SA 86#930294

⁷ SA 86#930294

Afb 7: SA 86#930294. Situatieplan van de calvarie in 1993 en de geplande verplaatsing van de beeldengroep

Een traditie van heiligenbeelden in de stad

Al sinds de middeleeuwen werden kruisen, calvaries en heiligenbeelden op bruggen, aan kruispunten en stadspoorten geplaatst. Dit gebeurde zowel om praktische redenen -de olielampjes bij deze beelden zorgden voor enige verlichting in de voor de rest donkere stad- als vanuit devotieel oogpunt. Gelovigen kwamen vroeger ook in openlucht bij kruisbeelden en calvaries bidden. Om gunsten te bekomen werd geld in het offerblok gestoken of men bracht smeekschriften aan bij het kruis. Soms werden beelden ook aangeraakt zoals dat bijvoorbeeld gebeurde bij het Christusbeeld op de Gevangenisbrug. Voor feestelijke gelegenheden werden de beelden gekuist, eventueel herschilderd en gedecoreerd. Uit archiefstukken blijkt dat de beelden ook opgericht werden ter versiering van de stad.⁸

De meeste stadskruisen en calvaries dateren uit de zeventiende en vooral de achttiende eeuw. Waarschijnlijk vervangen ze vaak oudere kruisbeelden die door de beeldenstormers in de zestiende eeuw waren vernield. Zo stonden er voor de Beeldenstorm bijvoorbeeld al kruisen op de Meirbrug, de Kaasbrug en de Pottenbrug. Van deze oudere beelden is op een zeldzame afbeelding of beschrijving na geen informatie meer beschikbaar.⁹ Soms was er alleen een kruis (onder ander op de Meir, het Falconplein en aan het Steen), soms werd er (later) een Maria of Johannes toegevoegd. In uitzonderlijke gevallen konden er nog meer figuren (onder ander Maria Magdalena, treurende engelen of profeten) mee worden opgesteld.

⁸ Van Ruyssevelt, 2001, p. 29;

⁹ Vereeck Hugo, 'Over kruisen in het Antwerpse stadsbeeld', in Tydinghen, 1994, 2, p. 50-55; Brouw A., De kapel van O.L.V. geboorte en de kruisen en calvaries op openbare plaatsen in de O.L.V. parochie te Antwerpen. Iconografische en volksdevotionele aspecten. Licentiaatsverhandeling Leuven, 1985, p. 280-281.

Eind 1797 wordt door het Franse bestuur geijverd voor het weghalen van alle openbare tekens die verwijzen naar de godsdienst. Gelovige omwonenden namen zoveel mogelijk gevelbeelden, calvaries en kruisen in bescherming en verstopten ze. Na de val van Napoleon in 1814 werden de meeste teruggeplaatst of bij teloorgang gedeeltelijk vervangen. Speciaal daarvoor werden buurtgenootschappen opnieuw opgericht. Een aantal beelden, onder andere de kruisen op het Falconplein en op de Meir kwamen niet terug. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw komt er een kentering in het plaatsen van beelden. In het laatste kwart van de negentiende eeuw werden bouwaanvragen voor herstel aan of plaatsing van madonnabeelden haast stelselmatig geweigerd. Bovendien sneuvelden in de periode heel wat beelden door afbraak van woningen of heraanleg van straten.¹⁰

De opdrachtgevers

Het chronogram op de sokkel meldt dat de calvarie in 1710 door de burens werd opgericht. Dat was in die periode een gebruikelijke praktijk. Speciale buurtgenootschappen werden gesticht voor het oprichten en het onderhouden van heiligenbeelden. Voor het plaatsen van zo'n beeld vroegen zij meestal toelating aan het stadsbestuur. Daarbij werd een ontwerp gevoegd. Deze genootschappen zijn vergelijkbaar met de broederschappen in kerken en kapellen en kenden een duidelijke organisatiestructuur. De burens van de calvarie in de Schrijnwerkerstraat en de Korte Nieuwstraat zijn hier een voorbeeld van. De leden betaalden een maandelijkse bijdrage die door een knaap werd opgehaald. Verder beschikten zij over de inkomsten van de offerblokken die meestal aan de kruisen bevestigd waren. Met dit geld zorgden de broederschappen voor de verlichting van de beelden, het herstellen, wassen of schilderen en bij speciale gelegenheden het versieren ervan. De uitgaven werden genoteerd in 'memorieboeken' en werden jaarlijks voorgelegd aan de leden. Sommige negentiende-eeuwse exemplaren zijn bewaard. Het aangesloten zijn bij een broederschap moest bijdragen tot het eigen zielenheil en bood bepaalde voordelen. Zo werd bij overlijden van één van de leden een requiemmis opgedragen.¹¹

Een gebuurte nam de zorg over één of meerdere beelden op zich. Zo onderhield het broederschap van de Schrijnwerkerstraat ook de calvarie van de Korte Nieuwstraat. De broederschap bestond al in 1781 en bleef bestaan tot 1914. Na de Eerste Wereldoorlog verwaterden de meeste nog bestaande gebuurgenootschappen. Hun taak werd in 1934 overgenomen door de vereniging 'Voor Kruis en Beeld'. Deze vzw heeft tot doel de werking van de gebuurten over te nemen in die zin dat zij instaat voor het onderhoud, herstel en verlichten van een aantal godsdienstige beelden in Antwerpen.¹²

De ontwerper van de oorspronkelijke beelden

In de meeste gevallen zijn er geen archivalische documenten om de beelden van de calvariegroepen aan een bepaald kunstenaar toe te schrijven. De renaissance en barokbeelden zijn ook zelden gesigineerd. De belangrijkste bronnen zijn 'Het oude Konst Toneel van Antwerpen' van Jacob van der

¹⁰ Gisekin J., e.a., Madonna- en heiligenbeelden in de Antwerpse binnenstad, Antwerpen, 2010, p. 13; Tant A., 'Madonna's op de straathoeken in Antwerpen' in Monumenten en Landschappen, 19/2, 2000, p. 36.

¹¹ Piet Schepens, Antwerpse madonna's (binnen de leien), Antwerpen, 1981; Bert Timmermas, Patronen van patronage in het zeventiende-eeuwse Antwerpen: een elite als actor binnen de kunstwereld, Amsterdam, 2008, p. 112-113.

¹² Geudens E., O.L.V. van den Vijfhoek: haar genootschap als type voorgesteld, Antwerpen, 1914; Tant, 2000, p. 34.

Sanden uit 1771 en een negentiende-eeuws document van provinciaal architect Taeymans. Bij de toeschrijvingen komen we bekende namen tegen als de gebroeders Colijn de Nole, H.F. Verbruggen en Walter Pompe.¹³

Het Christusbeeld van de calvarie in de Schrijnwerkersstraat wordt in de literatuur toegeschreven aan Jacob Jozef Van der Neer (1718-1794)¹⁴. Dit is niet mogelijk als de calvarie in 1710 is opgericht. Het werk is mogelijk wel van zijn vader Johannes Franciscus Van der Neer (Brussel 9/11/1683-Antwerpen 31/10/1721). Johannes Franciscus was de zoon van kunstschilder Eglon Hendik Van der Neer. Aan het begin van de achttiende eeuw gaf een opleiding als beeldhouwer meer bestaanszekerheid dan als kunstschilder. Dit is mogelijk de reden waarom Johannes Franciscus niet in de voetsporen van zijn vader trad. Als kunstenaar had Eglon Hendrik wel vele contacten in de kunstwereld wat hem de gelegenheid gaf om zijn zoon bij een bekwaam meester onder te brengen.¹⁵

Er zijn vermoedens dat Johannes kortstondig en op jonge leeftijd in de leer is geweest bij Artus Quellinus de Jonge. Uit de studie van Thomas Matei blijkt dat de onrechtstreekse bewijzen voor een band tussen Quellinus en Van der Neer aannemelijk zijn. Het atelier van de Van der Neers gebruikte modellen en composities van Quellinus in het eigen beeldhouwwerk. Vooral in het werk van zijn jongste zoon Jakob Jozef is dit duidelijk. Het is bekend dat verscheidene ateliers in de achttiende eeuw een catalogus van oude modellen bezaten. Uit onderzoek bleek dat dit ook bij de Van der Neers in de achttiende en in de negentiende eeuw het geval was.¹⁶

Op het moment van zijn overlijden was Johannes Franciscus bovendien in de Schrijnwerkersstraat gevestigd. Rekening houdend met het feit dat de calvarie werd opgericht door de buurt, is het aannemelijk dat ze de opdracht toevertrouwden aan een beeldhouwer uit de buurt. Bovendien moet het in die tijd een gekend atelier geweest zijn met een goede reputatie.¹⁷ Ook later, in 1742, kwam het buurtgenootschap bij het atelier Van der Neer terecht, voor de vervaardiging van een Onze-Lieve-Vrouwbeeld voor de hoek van de Lombardenvest en de Korte Gasthuisstraat en later de bijhorende lantaarn. Het beeld dat bekend is als Onze-Lieve-Vrouw van de Vijfhoek verhuisde in het begin van de twintigste eeuw naar de hoek Grote Markt en Wisselstraat.¹⁸

De eerste beelden van Johannes en Maria zouden zijn gemaakt door Johannes de Greef. Van hem zijn geen levensdata bekend zodat het niet duidelijk is wanneer de beelden zijn toegevoegd. Ook van de engelen is niet duidelijk wanneer ze geplaatst zijn. Aangezien in 1904 toelating wordt gevraagd om de engelenbeelden te vernieuwen dateren ze van voor deze datum.¹⁹

Vervanging van de beelden en restauratie

De originele beelden uit 1710 werden gaandeweg vervangen. In 1859 hermaakt Jan-Baptist (d.i. Jan Jozef) Peeters (1804-1885) het Christusbeeld. Johan Jozef Peeters zette in de negentiende eeuw het atelier van zijn neef Jakob Johan Van der Neer (1757-1838), de kleinzoon van Johannes Franciscus Van der Neer, verder. Daarna werd de beeldengroep herhaalde malen herschilderd. Dit gebeurde

¹³ Madonna, 2002, p. 114; Madonna, 2010, p. 12.

¹⁴ Madonna, 2010, p. 203.

¹⁵ Matei, 2012, p. 19,23-24.

¹⁶ idem, p. 24, 31.

¹⁷ idem, p.26.

¹⁸ idem, p. 34.

¹⁹ Madonna, 2010, p. 203.

waarschijnlijk naar aanleiding van enkele feesten die rond de calvarie plaats hadden in 1864, 1871 en 1889. De band tussen het Christusbeeld en het atelier van de Van der Neers loopt dus door. Wellicht is het geen toeval dat het herstel van de calvarie bij de verderzetter van het Van der Neeratelier terecht komt. De Van der Neers waren schakelfiguren in het doorleven van de barokke traditie doorheen 200 jaar beeldhouwkunst, te beginnen bij Johannes Franciscus Van der Neer en voorlopig eindigend bij Johan Jozef Peeters. Mogelijk waren er zelfs nog tekeningen van het oorspronkelijk beeld aanwezig.²⁰

Het huidige Christusbeeld is een replica in kunsthars uit 1977 en is vervaardigd door Jos Wilms (1930-1995). Het houten Christusbeeld van Jean-Baptist Peeters werd opgenomen in de verzameling van het Museum Vleeshuis.²¹ Het vervangen van originele beelden door kunststofexemplaren was niet uitzonderlijk. Hetzelfde gebeurde bijvoorbeeld bij de calvarie van de Bloedberg en met de Onze-Lieve-Vrouw van de Vijfhoek²². Om het afgietsel te maken werd er eerst een model gemaakt. Wilms volgde het voorbeeld niet getrouw. Dat wordt duidelijk als we het huidige beeld vergelijken met oude afbeeldingen waarop het beeld van 1859 staat afgebeeld.

Het Johannesbeeld werd vervangen door Jos (Eugène Joseph) de Plyn (1827-1898), mogelijk ook omstreeks 1859. Het Onze-Lieve-Vrouwbeeld is links op de plint gesigneerd, 'Th. Koob'. In 1904 vragen een aantal bewoners van de Schrijnwerkersstraat de toelating om de engelenbeelden van de calvarie te mogen vernieuwen. Zij krijgen van het college toelating op voorwaarde dat een schets van de ontwerpen zou worden voorgelegd en de naam van de beeldhouwer zou worden doorgegeven.²³

Het college ontvangt daarop een schrijven van Théodore Koob, een beeldhouwer polychromeur uit de Kammenstraat. Hij heeft de opdracht gekregen voor het kappen in Euvillesteen van een mater dolorosa en twee aanbidende engelen en vraagt goedkeuring voor zijn ontwerp. Bij zijn vraag stuurt hij een afbeelding van de beelden (Zie Afbeelding 8). Het Onze-Lieve-Vrouwebeeld zou 1,80m hoog worden en de engelen, 1,11meter.²⁴

²⁰ Matej, 2012, p. 23-40; Madonna, 2010, p. 203; De Lattin, 1950, p. 76-78

²¹ Ruyssevelt, p. 41; madonna, 2002, p. 169; Madonna 2010, p. 203.

²² Madonna 2010, 49, 65.

²³ SA 430#20; Madonna 2010, 203.

²⁴ ibidem

Afb. 8: Illustratie die Th. Koob bij zijn aanvraag voor het plaatsen van de beelden voegt. SA 460#20

Op 28 december 1904 wordt het college door de gouverneur op de vingers getikt. Er werd vastgesteld dat werklieden begonnen waren met het wegnemen van beelden van de calvarie. Indien het de bedoeling was om de calvarie af te breken of herstellingen uit te voeren die de aard of de stijl van dit oudheidkundig monument zouden wijzigen dan zou artikel 76 paragraaf 8 van de gemeentewet van toepassing zijn die stelt dat een toelating van de bestendige deputatie nodig is.²⁵

Het college laat aan de gouverneur weten dat de calvarie in hun ogen geen monument der oudheid is en dat het college toelating had gegeven aan de buurtbewoners om werken uit te voeren aan de beeldengroep. De engelen waren gezien hun slechte staat sinds enige jaren verdwenen en het Onze-Lieve-Vrouwebeeld stond er nog maar was ook slecht. Ze zouden door nieuwe stenen beelden vervangen en op de bestaande voetstukken geplaatst worden.²⁶

Het huidige OLV beeld en de engelen zijn dus allen van de hand van Théodore Koob. De bewering in de literatuur dat er voor het begin van de twintigste eeuw geen engelenbeelden geweest zouden zijn is waarschijnlijk onjuist omdat er gesproken wordt over het vervangen van bestaande beelden. Aangezien er naar de slechte staat van de beelden wordt verwezen hadden de beelden rond de eeuwwisseling waarschijnlijk al een zekere ouderdom.²⁷

Op 8 maart 1940 werden de beelden geklasseerd bij Koninklijk Besluit. In 1971 nam men het Christusbeeld weg om het te vervangen door een kopie in polyester. Vijf jaar later was de calvarie nog steeds onvolledig. Het duurde tot in 1977 voor er verandering in deze toestand kwam en men de beeldengroep restaureerde.²⁸ In 1997 werd de beeldengroep opnieuw gerestaureerd. De sokkel werd gereinigd, waar nodig hersteld en geschilderd. De beelden, met uitzondering van het

²⁵ ibidem

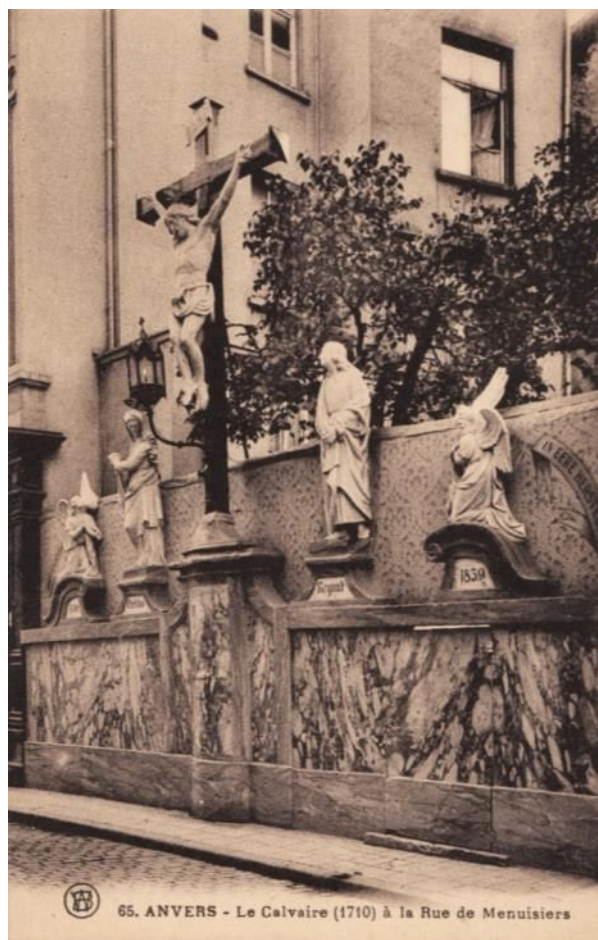
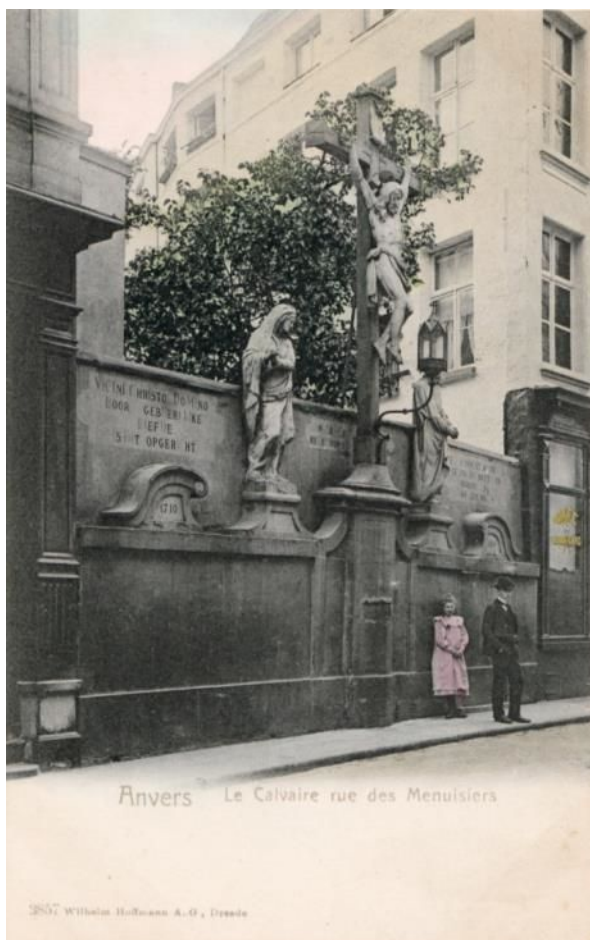
²⁶ ibidem

²⁷ ibidem

²⁸ A. Brouw, 1985, p. 350-351.

Christusbeeld werden manueel gedecapeerd, hersteld en herschilderd in de kleur van Balegemse steen. Het polyesteren Christusbeeld werd met decapent gedecapeerd en herschilderd in de kleur van Balegemse steen. In het houten kruis werden de barsten gedicht, de loden bekleding bovenaan hersteld en het geheel werd herschilderd. De lantaarn werd gedecapeerd, ontroest en herschilderd. Een gebroken ruitje werd vervangen en een nieuwe bedrading werd aangebracht. Het geheel van sokkel en beelden werd behandeld met een semi-permanente anti-graffiti coating²⁹.

Niet enkel de beeldengroep ook de basis met opschriften onderging verschillende wijzigingen. Op de oudste foto's (afb. 9) is de sokkel effen beschilderd. Het opschrift is aangebracht op de muur achter de beeldengroep. Aan de rechterzijde van Christus staat: VICINI CHRISTO DOMINO / DOOR GEBUERLIJKE / LIEFDE / IS DIT / OPGERICHT. In de voluut staat het jaartal 1710. Aan de linkerzijde staat: ECCE PENDET AMOR TUUS / GEDENKSCRIJFT DER / HERSTELLING / VAN DEES KRUIS. In de voluut eronder staat het jaartal 1814. Achter het kruis lezen we: IN CRUCE CHRISTI / REDEMPTORIS SALUS.

Afb. 9 en 10: Twee postkaarten van rond de eeuwwisseling toont de calvarie kort voor en na de restauratie van 1904. Collectie Wim Strecker

Op jongere foto's (afb. 10) is op de sokkel een marmerschildering aangebracht. De muur achter de beeldengroep is voorzien van een soort sjabloonschildering. In een banderol links is het opschrift: DOOR DE GEBUREN / OPGERICHT aangebracht. In de voluut staat nog steeds het jaartal 1710. Rechts lezen we in een banderol: IN EERE HERSTELD, met in de voluut eronder het jaartal 1859, het moment waarop het beeld van Christus en mogelijk ook Johannes werd vervangen. Op de sokkels van Maria en Johannes staan respectievelijk de woorden CHRISTUS en REGNAT.

²⁹ SA 1429#13

Thyssen maakt in 1922 nog melding van andere opschriften. IN CRUCE CHRISTI / REDEMPTORIS SALUS staat volgens zijn beschrijving onderaan het kruis, samen met ANNUS JUBILAEI / CRUCIFIXI REDUCTAE / IMAGINIS. Deze twee jaarschriften van 1864 en 1889 zouden volgens hem verwijzen naar de vijftigjarige en vijfenzeventigjarige herdenking der herstelling. Tijdens het jubelfeest van Pius IX in 1871 werd, nog volgens Thyssen, het opschrift FULGENTI CRUCI SIMILIS SPLENDET PIUS aangebracht.³⁰

Op een foto van 1944 is de sokkel weer gewoon wit geschilderd en staan enkel nog de opschriften DOOR DE GEBUREN OPGERICHT / 1710 / IN EER HERSTELD / 1814 / CHRISTUS / REGNAT. In 1976 zijn de opschriften weggeschilderd, maar in de thesis van Brouw uit 1985 worden ze opnieuw beschreven. Ze zijn nu onder het kruis aangebracht en komen overeen met wat we vandaag nog zien. Er werden dus regelmatig opfrissingswerken aan de calvarie uitgevoerd.³¹

De huidige situatie en het originele concept

Uit voorgaande blijkt dat de calvarie in de Schrijnwerkersstraat geen originele beelden meer bevat. Veel achttiende-eeuwse beelden en beeldengroepen werden in de loop der jaren vervangen. Ze werden beschadigd door oorlogs- of natuurgeweld of zijn gewoon door ouderdom verweerd. Het gebeurde vaak dat een beeldhouwer de oude versie opnieuw maakte, waarschijnlijk op uitdrukkelijke vraag van de gebuurte. Vandaar dat sommige barokkende beelden gewoon uit de twintigste eeuw dateren.³²

De beelden die zich vandaag in de beeldengroep bevinden zijn de engelen en het Mariabeeld van omstreeks 1904 gebeiteld door Th. Koob, het Johannesbeeld van Jos De Plyn van omstreeks 1859 en het Christusbeeld van Jos Wilms uit 1977. Het oudste iconografisch materiaal dat we hebben teruggevonden is een foto die dateert van rond 1900. Daarop vinden we een afbeelding van het Mariabeeld dat wordt toegeschreven aan Johannes de Greef. Op alle afbeeldingen van voor 1977 is het Christusbeeld van Johan Jozef Peeters afgebeeld. Slechts voor deze beelden kan dus worden bekeken in welke mate zij beantwoorden aan een voorgaande versie. Een stilistische vergelijking tussen het andere gekende werk van Jos De Plyn met de Johannesfiguur zou mogelijk nog enige duidelijkheid kunnen brengen over de mate waarin het beeld overeenkomt met het originele beeld dat aan Johannes de Greef wordt toegeschreven. Op basis van voornoemde oude foto zou ook kunnen nagegaan worden of de toeschrijving van de Christusfiguur in het Vleeshuis correct is, maar dat valt buiten deze studie.

³⁰ A. Thyssen, 1922, p. 175-176.

³¹ Foto K.I.K B079142, foto SA foto-of#4437, foto A. Brouw plaat 117

³² Madonna, 2002, p. 115.

Wanneer we de twee versies van het Mariabeeld vergelijken dan lijkt het erop dat Koob het originele beeld zo veel mogelijk heeft trachten te benaderen. We moeten er rekening mee houden dat het beeld waarschijnlijk pas herkapt werd op het ogenblik dat het al erg verweerd was wat het maken van een kopie niet vergemakkelijkte. Bovendien moeten we voortgaan op een foto wat eveneens een vertekend beeld kan geven.

Afb. 11: Vergelijking van de Mariafiguur toegeschreven aan De Greef en die van Th. Koob. Detail uit de poskaart van rond de eeuwwisseling en het huidige beeld.

Op hetzelfde moment dat Koob het Mariabeeld vervaardigt kapt hij ook de engelen opnieuw. Wanneer Koob gevraagd wordt om een kopie te maken van het Mariabeeld lijkt het logisch dat ook wat de engelen betreft getracht werd het origineel zo dicht mogelijk te benaderen.

Afb. 12: Detail van de linkerhand van Christus in het beeld van Peeters en Wilms. Detail uit SA GP#2445 en recente foto

Zoals reeds aangehaald moest voor het vervaardigen van het Christusbeeld eerst een mal gemaakt worden. Beeldhouwer Wilms heeft zich bij het vervaardigen van dit model gebaseerd op originele beeld, maar hij heeft er geenszins een kopie van gemaakt, zoals onmiddellijk blijkt uit de vergelijking van de linkerhanden van beide figuren.

De Christusfiguur van Peeters is slanker dan die van Wilms. De gelaatstreken zijn minder scherp en er licht minder nadruk op het haar. Het beeld heeft ook niet de vooruitstekende ribbenkas van het beeld van Wilms. De lendendoek vertoont dan weer wel grote overeenkomsten.

Afb. 13: Vergelijking van de Christusfiguur door Peeters met de versie van Jos Wilms. Detail uit GP#890 en GP#2445 en recente foto's

Stilistische bespreking

Doordat de beelden meermaals vervangen zijn is een stilistische bespreking en vergelijking niet voor de hand liggend. Geen enkel beeld is origineel. Ook in beelden of beeldengroepen die als vergelijkingsmateriaal zouden kunnen gebruikt worden zijn de beelden veelal vervangen. Zelf als de nieuwe beelden allemaal kopieën zouden zijn moeten we er rekening mee houden dat een beeld pas vervangen wordt als het beschadigd is of sterk verweerd, wat het maken van een replica bemoeilijkt. Bijvoorbeeld de scherpste van de plooienvall of de verfijning van de gelaatsuitdrukking kunnen in de loop der jaren sterk vervaagd zijn. Diepgaand stilistisch onderzoek is werk voor een vakspecialist en zou meer duidelijkheid kunnen brengen over de ontstaansperiode en het auteurschap van een aantal figuren. Wat hier volgt zijn enkele algemene beschouwingen van de artistieke context waarin het beeld tot stand kwam en een aantal vaststellingen.

In nasleep van de contrareformatie kent de religieuze beeldhouwkunst in de loop van de zeventiende eeuw een ongekennde bloei. De barok was de stijl bij uitstek om de heropleving van het katholicisme vorm te geven. Beeldhouwen was op dat moment vooral een ambachtelijke activiteit en de meerderheid van de werken hebben hoofdzakelijk decoratieve kwaliteiten. De opdrachten bleven tot laat in de achttiende eeuw komen en ook de barokke vormtaal bleef al die tijd doorleven. Het is bekend dat verscheidene ateliers in de achttiende eeuw een catalogus van oude modellen bezaten en die ook verwerkte in eigen creaties. Uit het onderzoek van Thomas Matei bleek dat dit ook bij de

Van der Neers het geval was. Jakob Jozef keek voor zijn eigen creaties meermaals expliciet terug naar modellen en voorbeelden uit de ateliers van Quellinus en Verbruggen.³³

De vroegste barokbeelden sluiten nog aan bij de renaissancestijl. De beelden blijven frontaal en getuigen van een geïdealiseerde schoonheid. Er wordt gestreefd naar symmetrie en er is weinig uitdrukking van gevoel merkbaar. Al snel kent men een evolutie waarbij de houding en hevige gebaren de gemoedstoestand van de figuren uitdrukken. Er wordt gewerkt met licht- en schaduweffecten om spanning en dynamiek weer te geven. De innerlijke gemoedstoestand wordt weergegeven en er wordt gestreefd naar realisme. In een laatste fase van de barok gaat dit overhellen naar het theatrale, met religieus-extatische voorstellingen en overdadige decoratie.³⁴

Het atelier van Johannes Franciscus Van der Neer blijft zoals eerder aangehaald lang doorleven. De werking van het atelier sluit volledig aan bij de hiervoor beschreven traditie en het is een sleutelatelier in het vormen van leerlingen in een ambachtelijke traditie. De zoon en kleinzoon van Van der Neer treden in zijn voetsporen. Wanneer die laatste kinderloos blijft gaat het atelier over op diens neef Peeters. Doordat dit atelier lange tijd heeft bestaan vormt het een belangrijke schakel in het voortleven van de barokke traditie tot het midden van de negentiende eeuw. Hoewel de naam Van der Neer niet dezelfde faam kent als Quellinus, Verbruggen, ... lijkt het atelier volgens het onderzoek van Thomas Matei een grotere rol gespeeld te hebben in de ontwikkeling van de beeldhouwkunst in de beide Nederlanden dan voorheen werd gedacht.³⁵

Hoewel de beeldengroep niet als geheel is opgetrokken vormt de groep toch een rustig harmonisch geheel. De groep geeft een eerder statische indruk. Er is weinig interactie tussen de figuren en ze geven op ingetogen manier uitdrukking aan hun pijn, zonder wijde gebaren of pathetische gezichtsuitdrukkingen.

Naast de calvarie van de Schrijnwerkersstraat zijn er nog twee andere achttiende-eeuwse calvaries bewaard die oorspronkelijk op een brugleuning stonden opgesteld: de calvarie van de Korte Nieuwstraat en die van de Bloedberg respectievelijk het werk van Cornelis Van Dael en J.E. Pompe. De calvaries van de Schrijnwerkersstraat en de Korte Nieuwstraat staan nog min of meer op hun oorspronkelijke plaats. Die van de Bloedberg stond oorspronkelijk aan de Burchtgracht. In de drie groepen wordt een kruis gecombineerd met de beelden van Maria en Johannes. De calvarie van de Bloedberg had net als die van de Schrijnwerkersstraat ook twee engeltjes, al zijn het hier kinderengeltjes en geen jongelingen zoals in de Schrijnwerkersstraat. Deze beelden zijn ondertussen verdwenen.

³³ H. Bussers, 'De baroksculptuur en het barok kerkmeubilair in de Zuidelijke Nederlanden, in Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 20, 1982, p. 123-126; Matei, 2012, p. 124-134.

³⁴ Bussers, 123-126

³⁵ Matei, 2012, p. 40, 124-140, 142.

Afb. 14: Calvariegroepen van de Schrijnwerkersstraat K.I.K. B079142, Korte Nieuwstraat K.I.K. B033665 en Bloedberg K.I.K. B199365

De drie Christusfiguren kennen een duidelijke datering: het beeld van de Schrijnwerkerstaat dateert van 1710, dat van de Korte Nieuwstraat van 1736 en dat van de Bloedberg uit 1741. De beelden van Maria en Johannes van de Bloedberg (1658-61) zijn dan weer ouder dan die van de Korte Nieuwstraat (1776 en 1782). Wanneer de beelden in de Schrijnwerkersstraat geplaatst werden is niet duidelijk, maar op het eerste zicht lijken ze ouder. Als we de drie Mariabeelden vergelijken is de Maria van de Schrijnwerkersstraat minder plastisch uitgewerkt wat vooral opvalt in de plooienvall van het gewaad. Ook de weergave van de gemoedstoestand is in dit beeld minder uitgesproken.

Afb. 15: vergelijking van de Mariabeelden van de drie calvaries.

De Mariafiguur valt op door haar houding. Haar gewicht rust op haar linkerbeen, terwijl het rechterbeen ontspannen is. Haar handen vouwt ze rechts van haar lichaam terwijl haar hoofd naar links is gedraaid. De dynamiek die in de figuur is gebracht komt een beetje onnatuurlijk over. Dezelfde houding vinden we terug in de voorstelling van de Heilige Petrus die Jacob Jozef Van der Neer (1718-1794) in 1787 voor de Sint-Pieterkerk in Vorselaar maakte. Het beeld zou vervaardigd zijn door Johannes de Greef over wie verder niets bekend is. Verder stilistisch onderzoek zou meer duidelijkheid kunnen brengen over een eventuele situering van de Greef in de omgeving van de Van der Neers.³⁶ Ook de houding van de Mariafiguur van de Korte Nieuwstraat die gemaakt is door J.E. Pompe, zoon van Walter Pompe is vergelijkbaar, wat mogelijk opnieuw wijst op het gebruik van modellen.

Afb. 16: Illustratie (in spiegelbeeld), van de Heilige Petrus door Jacob Jozef Van der Neer, Sint-Pieterskerk Vorselaar, nis westportaal, afbeelding uit Thomas Matei, 2012, p. 79.

Besluit

De beeldengroep is opgericht in het begin van de achttiende eeuw en werd stelselmatig uitgebreid. Er zijn heel wat aanwijzingen voor de toeschrijving van verschillende beelden aan het atelier Van der Neer. Hoewel het vandaag niet meer zo gekend is heeft dit atelier zich gedurende tweehonderd jaar staande gehouden. Het beschikte over heel wat werkhuizen en verschafte de talrijke leerlingen een gedegen ambachtelijke kennis. Het atelier werkte voornamelijk in Antwerpen en de Kempen en droeg kwaliteit hoog in het vaandel. Eén van de belangrijkste troeven was het bezit van zeventiende-eeuwse modellen.

Het door gebuurten oprichten van kruisbeelden aan bruggen was een gebruikelijke praktijk van de middeleeuwen tot de negentiende eeuw. Buurtgenootschappen vormden het raamwerk van de religieuze praktijk van veel Antwerpenaren en het lidmaatschap van een broederschap gaf een zekere houvast inzake religieuze aangelegenheden. Vaak begon het met een kruisbeeld en werden later andere beelden toegevoegd. De calvarie in de Schrijwerkerstraat is exemplarisch voor deze evolutie en moet gezien worden als een uiting van de gangbare devotiepraktijk en als volkscundig object. Het belang van de beeldengroep is ook ruimer dan louter het wijkniveau. Tijdens belangrijke religieuze feesten werden deze beelden gedecoreerd en processies kwamen er langs waardoor het beeld ook op ruimere schaal een onderdeel was van een levendige religieuze praktijk.

Hoewel het oprichten van heiligenbeelden op het openbaar domein een courante praktijk was en we uit afbeeldingen en literatuur heel wat voorbeelden kennen zijn er slechts drie calvaries bewaard die door een buurtgenootschappen zijn opgericht. Bovendien is de calvarie van de Schrijwerkersstraat

³⁶ De Van de Neers hebben in Grobbendonk samengewerkt met Judocus De Greef, een schrijnwerker voor Een onderzoek naar een verband tussen beide families is dus zeker interessant. Zie AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Sint-Gummaruskapel*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/13921> op 13-05-2016 16:45.

één van de twee exemplaren die nog op zijn oorspronkelijke plaats staat. De rui waarop hij stond is ondertussen overwelfd waardoor de beeldengroep een fysiek relict is van het nu ondergrondse ruienstelsel dat eeuwenlang een belangrijk onderdeel vormde van het stadsbeeld. Tot de jaren 1970 gaf een deur in de sokkel van de beeldengroep toegang tot deze rui. Uit plannenmateriaal en oude foto's blijkt dat de calvarie oorspronkelijk op een brugleuning over de rui stond ingeplant, tussen twee woningen. Momenteel staat het beeld met de rug aan een pleintje. Aan de rechterzijde is met het oprichten van de nieuwbouw een smalle doorgang tussen het gebouw en de calvarie gecreëerd. De omgevingscontext is dus gewijzigd. Toch is de calvarie al eeuwenlang een belangrijk en beeldbepalend element in de Schrijnwerkersstraat.

De artistieke waarde van de beeldengroep is te relativiseren. In zijn globale samenstelling is de groep nog duidelijk herkenbaar, maar geen enkel beeld is nog origineel. Het lijkt erop dat de meeste beelden de originele exemplaren redelijk getrouw volgen. Gezien de beelden pas vervangen werden op het moment dat ze beschadigd of verweerd waren. Bij elke kopie moet daarom rekening gehouden worden met kwaliteitsverlies, tenzij gewerkt kon worden naar originele modellen. Hiervoor zijn geen bewijzen, maar het Christusbeeld werd na 150 jaar herkapt binnen hetzelfde atelier. Dit is misschien wel een aanwijzing. Het huidige Christusbeeld dateert van de jaren 1970 en het is het enige beeld waarvan duidelijk kon worden aangetoond dat er van het model werd afgeweken. Verder stilistisch onderzoek is noodzakelijk. Dit kan helpen om de ontstaansperiode en het auteurschap van een aantal beelden nader te bepalen. Daarnaast kan het meer duidelijkheid brengen over de mate waarin de groep een uiting is van de typische atelierpraktijken in de zeventiende en achttiende eeuw waarbij oudere modellen werden gebruikt of verwerkt in eigen creaties.

Het oorspronkelijke Christusbeeld was waarschijnlijk uitgevoerd in hout. De andere beelden zijn in steen. Het Christusbeeld werd vervangen door een polyesteren exemplaar. Om de groep een uniform uitzicht te geven werd het geheel geschilderd in de kleur van Balegemse steen. Ook de sokkel werd in de loop der eeuwen verschillende malen herschilderd waarbij ook het opschrift werd aangepast. Het huidige Christusbeeld, een werk van Jos Wilms, is gebaseerd op zijn voorganger, maar is er duidelijk geen kopie van. De artistieke kwaliteiten van het beeld zijn niet bijzonder en wijkt door de schematische en minder klassieke weergave af van de andere beelden. Het is wel een illustratie van de restauratiepraktijk waarbij vooral houten beelden werden vervangen door een weerbestendig materiaal als epoxymortel of polyester. Ondertussen maakt dit jongste beeld ook bijna veertig jaar onderdeel uit van de groep.

Bibliografie van het historisch onderzoek.

Antonis E., De Baere B., de Boeck V, e.a., Madonna: beelden van Maria in de Antwerpse binnenstad, Antwerpen, 2002.

Brouw A, De kapel van O.L.V. geboorte en de kruisen en calvaries op openbare plaatsen in de O.L.V. parochie te Antwerpen. Iconografische en volksdevotionele aspecten. Licentiaatsverhandeling Leuven, 1985.

Bussers H., 'De Barokculptuur en het baok kerkmeubilair in de zuidelijke Nederlanden', in Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 20, 1982, 123-161.

Van de Weghe R., Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen, Antwerpen 1977.

Geudens E., O.L.V. van den Vijfhoek: haar genootschap als type voorgesteld, Antwerpen, 1914.

Gisekin J. , Op de Beeck R., Claes J., e.a., Madonna- en heiligenbeelden in de Antwerpse binnenstad, Antwerpen, 2010.

De Lattin, Amand, 'calvariebergen', in Evoluties van het Antwerpse stadsbeeld, 6, Antwerpen, 1950.

Malliet A. en Manderyck M., 'Twee Antwerpse Madonnabeelden', in Monumenten en Landschappen binnenkrant, 10/1, 1991, 6-7.

Matei T., Al wat in de kerck noodig is: de Antwerpse beeldhouwers Van der Neer (1700-1838), Verhandelingen Vande Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, vol. 24, Brussel, 2012.

Van Ruyssevelt A., Stadsbeelden Antwerpen, anno 2001: een gids-inventaris van de beelden en monumenten, Antwerpen 2001.

Schepens P., Antwerpse madonna's (binnen de leien), Antwerpen, 1981.

Tant, A., 'Madonna's op de straathoeken in Antwerpen', in Monumenten en Landschappen, 19/2, 2000, 32-50.

Thyssen A. Antwerpen vermaard door den eeredienst van Maria: geschiedkundige aanmerkingen over de 500 Mariabeelden in de straten der stad, Antwerpen 1922.

Timmermans B., Patronen van patronage in het zeventiende-eeuwse Antwerpen: een elite als actor binnen een kunstwereld, Amsterdam, 2008.

Vereeck Hugo, 'Over kruisen in het Antwerpse stadsbeeld', in Tydinghen, 1994, 2, p. 50-55.

'1814-2014, Verdwenen, verschenen. Wandelgids Antwerpse Madonna's', nieuwsbrief Vrienden van de Antwerpse Madonna's, nr. 21, 13, 2014

3. BESCHRIJVING en INVENTARIS van de erfgoedelementen binnen de afbakening – huidige toestand

(indien u over plannen beschikt, voeg deze bij, eventueel verkleint; illustratie a.h.v. recente foto's die een duidelijk beeld geven van het goed; foto's worden gelegen op plan bestaande toestand)

Volgende onderverdeling wordt in dit deel gebruikt:

(afhankelijk van de relevantie:)

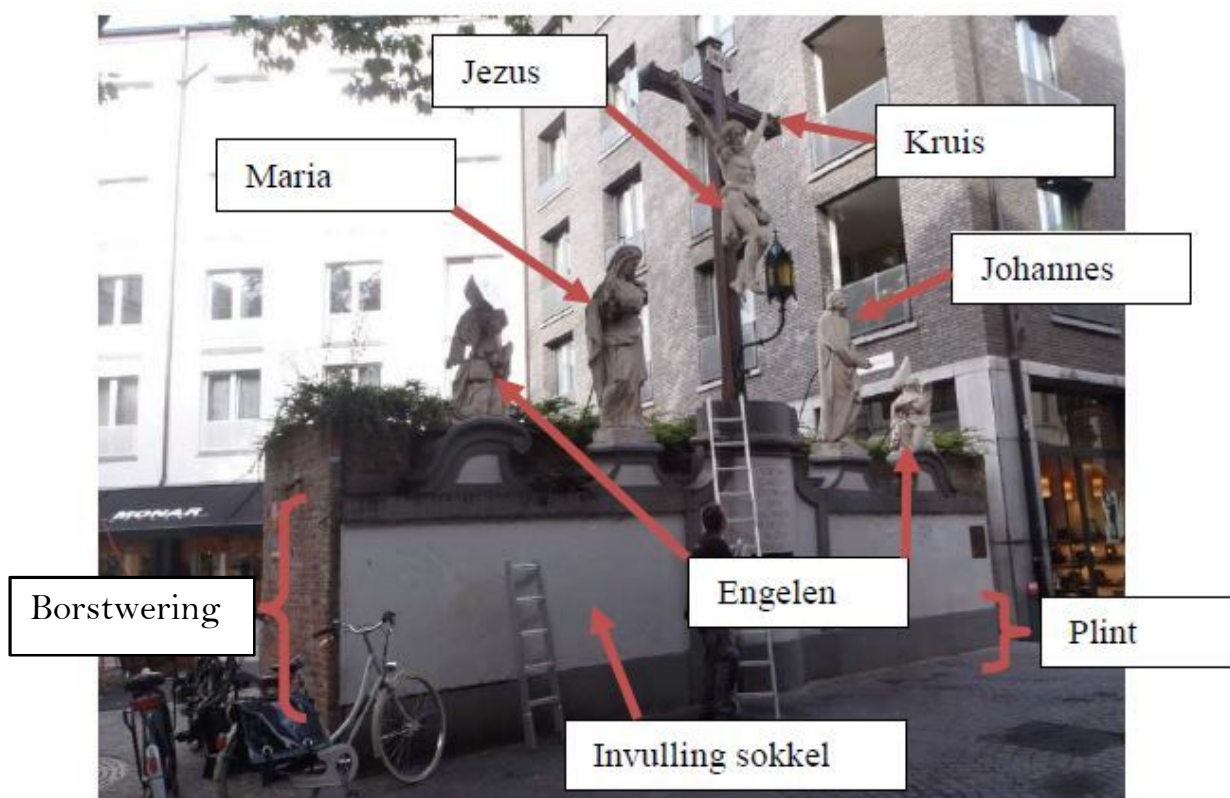
- a. Algemene beschrijving/typering en ruimtelijke context
- b. Beschrijving van de verschillende elementen (graad van uitwerking bepaald door site en gewenste diepgang)

Voor bouwkundig erfgoed:

- i. Opmetingsplannen van bestaande toestand (situerings- en oriëntatieplan en aanzichten van gevels en bedaking; indien noodzakelijk: plattegrond per bouwlaag en langs- en dwarsdoorsneden)
- ii. Diagnosenota (indien noodzakelijk)
- iii. Erfgoedelementen buiten de afbakening

Algemene beschrijving

De calvarie is opgebouwd op een borstwering. Centraal in de beeldengroep staat Christus aan het kruis. Het Christusbeeld wordt geflankeerd door Maria en de apostel Johannes. Op de hoeken van de borstwering staan twee engelfiguren. Het Christusbeeld wordt geflankeerd door Maria en de apostel Johannes. Op de hoeken van de borstwering staan twee engelfiguren.

Afb. 17: huidig uitzicht van de calvarie in de Schrijnwerkersstraat met benoeming van de onderdelen.

Beschrijving van de verschillende elementen.

Kruis met Christuscorpus

Het Christuscorpus is levensgroot. Het Christusbeeld is een replica in kunsthars (1977) vervaardigt door Jos Wilms. Het restauratieverslag van 1998 vermeldt dat het beeld uit polyester vervaardigd is. Het beeld is geschilderd in de kleur van Balegemse steen. De replica van het Christuscorpus is gebaseerd op een voorgaande houten versie van het beeld. Deze houten versie is in bewaring genomen in het vleeshuis (AV 1992-004). Het huidige beeld is minder gedetailleerd dan de voorgaande versie.

Afb. 18: huidig uitzicht van het Christusbeeld

Op het huidige Christusbeeld is geen aureool bevestigd. De Christus is bevestigd op een houten kruis met behulp van metalen pinnen door handen en voeten. Vermoedelijk is het beeld eveneens aan de rugzijde bevestigd aan het houten kruis. Deze bevestiging is op grondniveau niet waarneembaar. Het houten kruis is op de kopkanten afgewerkt met lood. Boven de dwarsbalk van het kruis is lood bevestigd. Het houten kruis is geschilderd in een bordeaux-bruine kleur (volgens ncs systeem: S8010-Y90R). Op het kruis hangt de tekst INRI, wat de afkorting is voor de Latijnse tekst: Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum (Jezus van Nazareth, koning der Joden). De tekst is volgens het restauratieverslag van 1998 uitgewerkt in witte steen. De voet van het kruis is vastgemaakt met een metalen voetplaat. Achteraan het voetstuk van het kruis zijn 2 schuine pinnen bevestigd ter versteviging. De voetplaat is in 1998 donkergroen geschilderd.

Onze-Lieve-Vrouwebeeld

Aan de linkerkant van het Christusbeeld staat het Onze-Lieve-Vrouwebeeld. Het beeld heeft een hoogte van circa 1m80. Onderaan links op het voetstuk staat KOOB/ ANVERS gesigneerd. Het beeld wordt ondersteund door een ronde metalen profiel dat achteraan in het beeld bevestigd is met moeren. Het beeld heeft boven het hoofd een restant van een aureool. Het beeld is in witsteen. De exacte benaming van de steen is onbekend. De steen is overschilderd in de kleur van Balegemse steen. Dit beeld is waarschijnlijk zoals opgedragen door het college van de stad Antwerpen als opdrachtgever in Euville. (Zie pagina 12 en 13 van dit document).

Afb. 19: huidig uitzicht van het Onze-Lieve-Vrouwebeeld

Heilig Johannes beeld

Aan de rechterzijde van het Christusbeeld staat de Heilige Johannes. Het beeld heeft een hoogte van circa 1m90. Op het voetstuk is geen inscriptie vastgesteld. Het beeld wordt ondersteund door een ronde metalen profiel dat achteraan in het beeld bevestigd is met moeren. Het beeld is in witsteen. De exacte benaming van de steen is onbekend. De steen is overschilderd in de kleur van Balegemse steen. De aureool met bevestigingspin is tussen 2012 en 2015 verdwenen.

Afb. 20: huidig uitzicht van het Heilig Johannes beeld

Engelen beelden

Op de randen van de borstwering staan 2 knielende engelen. De linkse engel plaatst de handen samen ter aanbidding, de rechtse houdt de armen voor de borst als uitdrukking van smart. De engelfiguren zijn ongeveer 1m30 hoog. De steen is overschilderd in de kleur van Balegemse steen. De beelden zijn waarschijnlijk zoals opgedragen door de stad als opdrachtgever in Euville. (Zie pagina 12 en 13 van dit document).

Afb. 21: huidig uitzicht van engelen beelden

Sokkel - borstwering

De calvarie staat op een borstwering, dat dienst doet als pedestaal. Tussen de borstwering en de beelden zijn sokkels voorzien. De beelden van Jozef en Maria staan op gebogen sokkels. De twee engelen figuren staan op voluten. De voluten staan op de zijkanten van de borstwering.

Het crucifix staan op een recht opgaande betonnen sokkel van ongeveer 25 cm met daarop een metalen voetplaat. Deze sokkel volgt de contouren van het onderliggend risaliet van de borstwering. De betonnen sokkel van het crucifix komt niet overeen met de sokkel op oudere foto's.

Onderaan de borstwering is een blauwe hardsteen plint. De blauwe plint wordt onderbroken door een cementbezetting. Op deze plaats was er een toegang tot de ruïen. De locatie is terug te vinden aan de hand van de verticale voegen over de plint aan de rechterkant van de borstwering.

Het opgaand muurvlak bestaat uit blauwe hardsteen. De oude ruitoegang is vermoedelijk opgevuld met een blauwe hardsteen plaat in 1998 (zie restauratiedossier van 1998). Het geheel van het muurvlak is uitgevlakt met pleister en weefselwapening. De dieper liggende vlakken zijn beschilderd met een gebroken wit de overige delen met blauw grijs;

Afb. 22: zij aanzicht van een voluut

Het risaliet is voorzien van volgende tekst:

VICINI/CHRISTO/DOMINO/DOOR/GEBURE
LIJKE/LIEFDE/IS DIT /OPGERECHT//
GEDENCK – SCHRIFT/DER
HERSTELLING/VAN DEES KRUYTS.

Te midden van het risaliet is er een offerblok voorzien. Achter de sokkels van de beelden zijn restanten van een verdwenen borstwering te vinden. Op oudere foto's kan je deze achterliggende borstwering in zijn geheel waarnemen.

Verlichting

Aan de voet van het kruis is met behulp van een draagarm een lantaarn bevestigd. De draagarm met lantaarn is donker groen geschilderd metaal. De lantaarn is opgebouwd uit zes zijvlakken met transparant geel glas in verwerkt.

Het uiterste linkse vlak bevat een deurtje. Bovenop de lantaarn is een kruis van ongeveer 3 cm hoog bevestigd. In de lantaarn is een aansluiting met het openbaar net verwerkt. De bedrading loopt langs de voet van het kruis achter de borstwering naar een verdeelkast.

Afb. 23: verlichting

Bronzen plaat

De bronzen plaat hangt aan de rechterkant op de borstwering. Het bord vermeldt verschillende sponsors van een renovatie van het monument.

Afb. 24: bronzen plaat

Ommuring

De ommuring is opgebouwd uit metselwerk. Achter de beelden, bovenop de ommuring is een plantenbak voorzien. De huidige beplanting is *Lonicera Pileata*. Een plant die gebruikt wordt als vakbeplanting. Deze plant heeft weinig sierwaarde. Uit de muur komen buizen die voorzien zijn om het overtollig water weg te laten vloeien.

Afb. 24: ommuring

Diagnosenota:

Het kruis bevat ingerot hout en zwammen.

Afb. 25: Achterkant kruis

Roest op ankerplaat en bevestigingsbouten.

Afb. 26: verankering kruis

Op verschillende plaatsen van de verflagen van de beelden bladeren de verf af. De afbladdering wordt veroorzaakt door aanwezigheid van vocht. Onderliggende zouten kunnen schadelijk zijn voor de beelden.

Afb. 27: Onderaanzicht van het heilig Johannesbeeld

De voet van het Johannes beeld vertoont versuikering van de steen.

Afb. 28: voet van het heilige Johannes

Op de borstwering is blaasvorming op de verf waarneembaar.

Afb. 29: detail van borstwering

Ter hoogte van waar de vroegere toegang van de ruïen is er beschadiging aan de bezetting.

Afb. 30: detail van borstwering

Losse plint en verkleurde delen door graffitiverwijdering, zijn waarneembaar op de borstwering.

Afb. 31: detail van borstwering ter hoogte van vroegere toegang tot de ruïen

Delen van het offerblok zijn verdwenen. Op het metaal is er roest aanwezig.

Afb. 32: detail van borstwering ter hoogte van vroegere toegang tot de ruïen

De aureolen van het Johannes en Mariabeeld zijn verdwenen.

Afb. 33 en 34 : Johannes en Mariabeeld

Vochtinfiltratie en barsten door het bevestigingsgat van de verdwenen aureool

Afb. 35: Bovenzijde Johannes

Het metselwerk vertoont een aantal vochtige plaatsen, uitbloeiingen van zouten, afschilferen van baksteen en los zittend voegsel. De elektriciteitskabel dat voeding geeft voor de verlichting zit los.

Afb. 36: achterzijde calvarie

Bovenop de borstwering is er beschadiging van het bitumen.

Afb. 37: detail van bitumen op de bovenzijde van de borstwering

De borstwering wordt gebruikt om fietsen tegen te plaatsen. Het plaatsen van fietsen geeft schade aan de muur.

Afb. 38: uitzicht van de calvarie in de Schrijnwerkersstraat

Erfgoedelement buiten de afbakening:

Eikenhouten beeld van Christus

Object: Christus aan het kruis.

Objectnummer: AV.1992.004

Materiaal: Eikenhout

Het houten Christus beeld is geen erfgoed elementen en maakt geen deel uit van de bescherming van de Calvarie in de Schrijnwerkersstraat. Er worden bijgevolg geen beheersmaatregelen opgenomen in dit beheersplan.

Opmerkingen: De armen van het Christusbeeld ontbreken. Doorheen de romp van het beeld loopt langs de voorzijde een barst. De barst is een +/-10cm breed en +/-110cm lang. Er is geen visuele vervorming van het beeld vastgesteld. Het Christusbeeld wordt toegeschreven als zijnde het vorig exemplaar van de calvarie in de schrijnwerkersstraat.

Op oude postkaarten van rond 1905 is het beeld wit geschilderd. Ook de huidige versie is een wit exemplaar. Vermoedelijk was het houten beeld wit geschilderd wanneer deze in beeldengroep opgesteld was. Achteraan het hoofd van het houten Christusbeeld is een gat aanwezig.

Plaats van bewaring: Depot luchtbal

Over de gegevens voor opnamen van het erfgoedobject is niets terug gevonden.

Het Christusbeeld werd voorheen bewaard in het depot van het Vleeshuis (zolderverdieping), waar de collectie sinds 1913 is ondergebracht. Er was ter plaatse geen bijzondere klimatologische voorzorgen genomen. Het beeld is momenteel verpakt in een textiel, ter bescherming van stof en vocht.

Afb. 39: Christusbeeld in bewaring in het vleeshuis Antwerpen

Het Christusbeeld maakt deel uit van het MAS-collectie stad - Vleeshuis. (Tot deze 'collectie stad' behoort ook de Volkskundeverzameling.)

Het profiel van de MAS-collectie stad - Vleeshuis wordt gekenmerkt door diverse collecties van toegepaste kunsten (zilver, edelsmeedkunst, koper en brons, tin, ijzer, textiel, glas, steen en hout), beeldende kunsten (schilderijen, beelden), meubelen, wapens, numismatiek architectuuronderdelen en archeologie (prehistorie, oudheid, middeleeuwen en nieuwe tijd). De wetenschappelijke onderzoekscollecties (koper en brons, keramiek, glas, tin, ijzer, beeldhouwwerk, numismatiek) bevatten naast een sterke kern van Antwerpse producten objecten van Europese herkomst. Belangrijke noemer van de moedercollectie van Antwerpen zijn de politieke, sociale, economische en religieuze geschiedenis van de stad, en de prehistorie en oudheid.

4. BESCHRIJVING van de ERFGOEDWAARDEN

(Erfgoedwaarden kunnen zijn: archeologisch, architecturaal, artistiek, cultureel, esthetisch, historisch, industrieel-archeologisch, technisch, ruimtelijk-structurend, sociaal, stedenbouwkundig, volkskundig of wetenschappelijk; bijkomende criteria zijn zeldzaamheid, gaafheid, herkenbaarheid, authenticiteit, representativiteit, contextwaarde en ensemblewaarde.)

(Vertrek van de waarden zoals omschreven in het beschermingsbesluit - de inhoud van deel 5 wordt hieraan afgetoetst.)

Erfgoedwaarden

Historische waarde:

Al sinds de middeleeuwen werden kruisen, calvaries en heiligenbeelden op bruggen, aan kruispunten en stadspoorten geplaatst. Dit gebeurde zowel om praktische redenen –de olielampjes bij deze beelden zorgden voor enige verlichting in de voor de rest donkere stad- als vanuit devotioneel oogpunt. Gelovigen kwamen vroeger ook in openlucht bij kruisbeelden en calvaries bidden. Om gunsten te bekomen werd geld in het offerblok gestoken of men bracht smeekschriften aan bij het kruis. Soms werden beelden ook aangeraakt zoals dat bijvoorbeeld gebeurde bij het Christusbeeld op de Gevangenisbrug. Voor feestelijke gelegenheden werden de beelden gekuist, eventueel herschilderd en gedecoreerd. Uit archiefstukken blijkt dat de beelden ook opgericht werden ter versiering van de stad. De beelden werden opgericht door buurtgenootschappen. Ze vormden het raamwerk van de religieuze praktijk van veel Antwerpenaren en het lidmaatschap van een broederschap gaf een zeker houvast op het gebied van religieuze aangelegenheden. Vaak begon het met een kruisbeeld en werden later andere beelden toegevoegd. De calvarie in de Schrijnwerkerstraat is een voorbeeld van deze devotionele praktijken. Hij werd opgetrokken op de leuning van een brug over de rui. De rui is ondertussen overweld, waardoor de beeldengroep een fysiek relict is van het nu ondergrondse ruienstelsel dat eeuwenlang een belangrijk onderdeel vormde van het stadsbeeld. Oorspronkelijk stond hij ingeplant, tussen twee woningen. De omgevingscontext is dus sterk gewijzigd.

Hoewel het oprichten van heiligenbeelden op het openbaar domein een courante praktijk was en we uit afbeeldingen en literatuur heel wat voorbeelden kennen zijn er slechts drie calvaries bewaard die door buurtgenootschappen zijn opgericht. Bovendien is de calvarie van de Schrijnwerkersstraat één van de twee exemplaren die nog op zijn oorspronkelijke plaats staat.

Artistieke waarde:

Calvariebeelden worden in de literatuur toegeschreven aan de meest gerenommeerde kunstenaars als de gebroeders Colijn de Nole, H.F. Verbruggen en Walter Pompe. In de meeste gevallen zijn er echter geen archivalische documenten om de beelden van de calvariegroepen aan een bepaald kunstenaar toe te schrijven. De renaissance en barokbeelden zijn ook zelden gesigneerd. Voor de calvarie in de Schrijnwerkersstraat zijn er heel wat aanwijzingen voor de toeschrijvingen van verschillende beelden aan het atelier Van der Neer. Hoewel het vandaag niet meer zo gekend is heeft dit atelier zich gedurende tweehonderd jaar staande gehouden. Het beschikte over heel wat werkhuizen en verschaft de talrijke leerlingen een gedegen ambachtelijke kennis. Het atelier werkte voornamelijk in Antwerpen en de Kempen en droeg kwaliteit hoog in het vaandel. Eén van de belangrijkste troeven was het bezit van zeventiende-eeuwse modellen.

De beeldengroep is opgericht in het begin van de achttiende eeuw en werd stelselmatig uitgebreid. Dit is de manier waarop de meeste van deze calvaries zijn gegroeid. Als eerste werd het

Christusbeeld opgericht, vervolgens Maria en Johannes en als laatste werden de engelen toegevoegd. Om de groep een uniform uitzicht te geven werd het geheel geschilderd in de kleur van Balegemse steen. Hierdoor en door de interactie van de verschillende figuren met de Christusfiguur vertoont de beeldengroep een ruimtelijke en inhoudelijke samenhang. In zijn globale samenstelling is de groep ook vandaag nog duidelijk herkenbaar, maar geen enkel beeld is nog origineel. Het lijkt erop dat de meeste beelden bij het kopiëren zo getrouw mogelijk het origineel volgen. Daarbij dient te worden opgemerkt dat de beelden pas werden vervangen op het moment dat ze beschadigd of verweerd waren. Men moet dus rekening houden met een stelselmatig verlies in de detaillering, tenzij gewerkt kon worden naar originele modellen. Hiervoor zijn geen bewijzen, maar gezien het Christusbeeld werd herkapt binnen hetzelfde atelier is dit wel een mogelijkheid.

Het huidige Christusbeeld dateert van de jaren 1970 en is het enige beeld waarvan duidelijk kon worden aangetoond dat er van het model werd afgeweken. De artistieke kwaliteiten van het beeld zijn niet bijzonder en het wijkt door zijn schematische en minder klassieke weergave af van de andere beelden. Het is wel een illustratie van een in de jaren 1970 vaker toegepaste restauratiepraktijk waarbij (originele) houten beelden werden vervangen door een weerbestendig materiaal als epoxymortel of polyester.

5. Onderbouwde VISIE op het TOEKOMSTIG BEHEER

(Verwoord de visie op het toekomstig gebruik van het goed; schets de grote lijnen voor de toekomstige 20 jaar van het goed (of 24 jaar indien een geïntegreerd beheersplan): de beheerdoelstellingen geven weer welke toestand men wil bereiken en op welke manier. Let wel: dit mag geen impact hebben op de erfgoedwaarden uit deel 4; de doelstellingen worden opgesplitst in hoofd- en nevendoelestellingen.

De hoofddoelstelling gaat steeds uit van het behoud, de verbetering of het herstel van de waarden die aan de grondslag van het onroerend erfgoed of erfgoedlandschap liggen. Deze is neergeschreven en gevisualiseerd in deel 4.

De nevendoelestellingen bevatten beheeropties die nodig zijn om het onroerend erfgoed of erfgoedlandschap te valoriseren, te herbestemmen of in regel te stellen met andere beleidsdoelstellingen of regelgevingen (bv. toeristische ontsluiting, landbouwexploitatie, ...).

(Indien van toepassing: geef verantwoording voor het ZEN (zonder economisch nut)erfgoed, het OPEN erfgoed en geef verantwoording voor de cultuurgoederen die deel uitmaken van het goed)

Gelieve een duidelijk onderscheid te maken tussen doelstellingen (deel 5) enerzijds en maatregelen/werkzaamheden anderzijds (deel 6).

Visie op toekomstig beheer

Hoofddoelstellingen:

Gezien de calvarie al eeuwen deel uitmaakt van het stadszicht in de historische stadskern van Antwerpen en gezien het geheel als een monument zonder economisch nut beschouwd kan worden verzorgd de stad Antwerpen het beheer van dit goed als volwaardige taak. Voor motivering ZEN-monument lees pagina 40 van dit document. Voor de calvarie wordt geen premie aangevraagd als ZEN-Monument.

Bij toekomstige herinrichtswerken in de omgeving van de beeldengroep zal steeds vanuit het behoud van de calvarie uitgegaan worden. Handelingen aan het goed zullen bovendien steeds weldoordacht en met oog op de waarden uitgevoerd worden. Daarbij zal de op dat moment heersende wetgeving gevolgd worden.

Sociaal-culturele waarde: De gelegenheid tot aanbidding van het monument wordt door de stad Antwerpen gerespecteerd. Zo zijn ongewenste aankledingen en afwerkingen die de religieuze sfeer verstoren niet toegelaten en worden deze door de stadsdiensten verwijderd.

Kunsthistorische waarde: Door de eeuwen heen zijn de beelden vervangen door versies dat steeds gebaseerd zijn op voorafgaande exemplaren. De bestaande beelden worden zo goed mogelijk bewaard en beheerd.

Zeldzaamheid: In toekomstige stedenbouwkundige ontwikkelingen zal het behoud van de calvarie op zijn locatie vooropgesteld worden. Zo blijft onder andere de herinnering aan devotie aan de beeldengroep vanuit de wijk en de stad bewaard en blijft de referentie naar Lombardevest dat onder het monument doorliep behouden.

Stedenbouwkundige waarde: De omgevingscontext rond het monument is sterk gewijzigd. Het openleggen van een klein deel van de gracht zou de herinnering aan de calvarie als deel uitmakend

van een brughoofd kunnen versterken. Hieromtrent zijn echter geen concrete plannen noch is hier onderzoek rond verricht.

Ensemble waarde: Alhoewel de beelden in verschillende periode geplaatst zijn. Is er steeds gestreefd naar een esthetisch geheel. In het beheer van het goed zal dan ook steeds op vlak van esthetiek de afzonderlijke delen benaderd worden als deel uitmakend van één geheel.

Algemeen beheer van vrijstaande kunstobjecten van de stad Antwerpen:

Het beheer van de calvarie in de Schrijnwerkersstraat maakt deel uit van het beheer van de vrijstaande kunstobjecten van de stad Antwerpen. Rond dit kunstpatrimonium is er enerzijds een beheer voor data en anderzijds een beheer rond onderhoud.

Beheer van data van het vrijstaand beeldenpatrimonium van de stad Antwerpen:

Inventarisatie: Het beeldenpatrimonium van de stad Antwerpen is voor een groot deel geïnventariseerd in 2008. Dit met behulp van foto's, olijsting en bestaande inventarissen zoals het boek standbeelden Antwerpen anno 2001.

Beheer van data: De verzamelde data wordt beheerd in een centraal databeheerprogramma voor de gebouwen van de stad Antwerpen. Deze database bevat onder andere: foto's, gegevens over de eigenaar, gebruiks en onderhoudsgegevens, adresgegevens. Met dit programma worden meldingen rechtstreeks doorgeseind naar gebouwbeheerders. De data wordt steeds aangepast bij verwerven van gegevens zoals over; eigenaarsstatuut, perceelwijzigingen,

Archivering: Restauratiedossiers, werken en meldingen worden digitaal bijgehouden. In geval van een restauratie van beschermd erfgoed worden kopieën van het restauratie dossier verzonden aan de Vlaamse Overheid.

Onderhoud van het vrijstaand beeldenpatrimonium van de stad Antwerpen:

De stedelijke vzw het Middelheimmuseum is een belangrijke partner in het onderhoud van de beelden in Antwerpen. Via de poetsploeg beeld in de stad, een initiatief vanuit het Middelheim, worden de beelden regelmatig opgepoetst en onderhouden. Zo wordt getracht ieder beeld om de 2 jaar een poetsbeurt te geven. Beelden met een hogere vervuilingsgraad, door bijvoorbeeld nabijgelegen groen, en beelden waar ceremonies plaats vinden worden vaker gepoetst.

Indien er meldingen binnenkomen, worden deze meldingen per situatie behandeld door de poestploeg.

De poetsploeg, onder leiding van een deskundige in restauratie en conservatietechnieken, voert volgende onderhoudswerken uit: reiniging met zachte producten, schilderwerken (retoucheren), opvoegwerken. In geval het monument beschermd is worden de geplande onderhoudswerken samen met de dienst bouwprojecten besproken. Werken die een machtiging vereisen worden enkel uitgevoerd na goedkeuring van ruimte en erfgoed.

De poetsploeg doet eveneens een visuele controle over de staat van bevinding van de beelden.

Bij bouwkundige gebreken, hardnekkige vervuiling, schade of onveilige toestanden wordt er een melding gemaakt aan de dienst bouwprojecten. De dienst bouwprojecten verzorgt de afhandeling van deze melding.

Door de beelden met regelmaat te onderhouden en gelijktijdig een nauwgezette visuele controle uit te voeren, wordt de levensduur van de standbeelden in de stad Antwerpen verlengd. Dit zodat het behoud van de beelden gegarandeerd blijft.

Visie van de calvarie over 20 jaar:

In 2018 zijn restauratie en conservatie werken gepland. In dit project wordt aan de uitvoerder gevraagd om instructies op te maken rekening houdend met de middelen van de stad. Deze instructies worden doorgegeven en overlopen met de poetsploeg beeld in de stad. De instructies zijn voorzien om het beeld over een periode van minstens 20 jaar in goede staat te houden.

De poetsploeg geeft minstens 1 maal om de 2 jaar het beeld een onderhoudsbeurt. Tijdens dit onderhoud worden gebreken vastgesteld en doorgegeven aan de gebouwbeheerder. Aan de poetsploeg wordt de instructies voor onderhoud van het goed, opgemaakt tijdens de conservatie en restauratiecampagne, opgelegd.

Advies voor onderhoudstechnieken specifiek voor de calvarie worden bewaard en meegedeeld aan onroerend erfgoed. Bij stop zetten van de poetsploeg beeld in de stad, zullen alternatieve onderhoudsmogelijkheden worden onderzocht.

Motivering ZEN monument:

Wetgeving ZEN-erfgoed: ZEN-erfgoed: beschermde onroerende goederen of onroerende goederen gelegen in een erfgoedlandschap, of een deel ervan dat een opzichzelfstaand geheel vormt, dat niet van dien aard is dat het economisch nut kan hebben, en dat uitdrukkelijk als dusdanig erkend is in de beslissing waarbij het beheersplan werd goedgekeurd.

Een verhoogde erfgoedpremie van 60 % van de aanvaarde kostenraming, exclusief btw, wordt toegekend voor het beheer van of voor werkzaamheden of diensten aan of in:

- ZEN-erfgoed;
- onderwijsgebouwen.

Motivering ZEN-erfgoed: Het monument is een godsdienstig relict. De stad Antwerpen beheert het relict als erfgoed en heeft geen economische belangen bij het monument. Het monument draagt niet bij tot economisch nut. De calvarie is vrij toegankelijk in de Schrijnwerkersstraat.

Zichtbaar vanaf openbare weg: Het monument staat opgesteld in het midden van het openbaar domein en is langs alle zijde te bezichtigen.

De stad Antwerpen zal in eerste instantie geen premie als ZEN-monument aanvragen. Wel zal de stad Antwerpen een premie aanvragen voor goederen in eigendom van een lokale overheid.

Beheersmaatregelen van de calvarie:

In 2017 wordt een onderzoek uitgevoerd en wordt een dossier opgemaakt voor werken en maatregelen nodig voor conservatie en restauratie. Dit volgens de bepalingen en voorschriften van het beheersplan.

In 2018 zijn de werken en maatregelen gepland met betrekking tot conservatie en restauratie van de calvarie.

Lokale steenherstellingen en regulier onderhoud voldoen niet meer. Er is nood aan een integraal onderzoek van de schadebeelden en mogelijke oorzaken moeten in kaart worden gebracht met het oog op een duurzame en onderbouwde conservatie en restauratie van de beeldengroep. Een deskundig en wetenschappelijk verantwoord vooronderzoek, uit te voeren door een gediplomeerd restaurator/conservator is hiervoor noodzakelijk. Deze legt een onderbouwd behandelingsvoorstel voor.

Zo dient de oorzaak van versuikering, afbladerende verf, zwam en andere, onderzocht en aangepakt te worden, om verdere schade tegen te gaan. Tijdens de conservatie en restauratie campagne zal er eveneens een fysisch onderzoek naar de stabiliteit van de gehele constructie uitgevoerd worden.

Ook de werken voor conservatie en restauratie worden opgenomen door een gediplomeerd conservator restaurator of een conservator restaurator gelijk gesteld door ervaring. Hiervoor zullen selectiecriteria worden opgemaakt tijdens gunningsprocedure waarbij referentieprojecten voorgelegd dienen te worden.

Onderzoek:

Onderzoek naar stabiliteit

Zwam: Tijdens een stabiliteitsonderzoek worden de opbouw van alle delen en de compatibiliteit tussen deze delen onderling onderzocht. Zo wordt de constructie en de verankeringstaven van het houten kruis onderzocht. Het kruis wordt onderzocht op zwam en aanwezige zwam wordt in kaart gebracht. Zo wordt de verspreiding van de zwam en de te behandelen zone bepaald. Gezien zwam een agressieve uitwerking kan hebben op de stabiliteit van het hout, zal afhankelijk van het resultaat van het zwamonderzoek overwogen moeten worden om het kruis deels of in zijn geheel te vervangen.

Verankering: Verankeringen worden gecontroleerd op hun duurzaamheid. Verroeste delen worden behandeld hetzij vervangen. De bevestiging van de verankering wordt gecontroleerd. Bij niet stabiele punten, bv barsten in een steen ten gevolge van de verankering wordt een voorstel uitgewerkt om een duurzame verankering te garanderen. Het geheel aan verankeringen worden nagekeken.

Fundering: De fundering wordt gecontroleerd door het graven van een put tegen het monument. De put wordt langs de achterzijden van de calvarie voorzien. Hij wordt zo diep gegraven dat de onderkant van de fundering zichtbaar is.

Zetting: Het geheel wordt nagekeken op zetting. Kleine verzakkingen worden in kaart gebracht.

Zoutmetingen

Op het monument visueel vocht vastgesteld dit vocht zorgt onder andere voor het opstuwten van verflagen van de beelden. Enkel zouten kunnen schadelijk zijn voor de beelden.

Of het zout schadelijk is, is afhankelijk van het type zout. Volgende schadebeelden zouden kunnen ontstaan: hygroscopiciteit, hydratatie en kristallisatie. Hiervoor werd mij geadviseerd om metingen te doen.

Het meten van zoutgehalte en vochtgehalte in de beelden is belangrijk om op basis van deze gegevens de vochtinhouding en de zouten te stabiliseren. Enkele beelden zijn geschilderd, om het onderhoud met schildering te behouden is een stabiele vochtinhouding onontbeerlijk.

Op verschillende locaties van het monument worden zoutmetingen uitgevoerd om de compatibiliteit tussen de verschillende stoffen onderling te onderzoeken. Zo zullen op minstens 4 strategische plaatsen zoutmetingen gedaan worden. Deze metingen bepalen mede de mate van ontzouting en het type materialen voor het geheel te herstellen. Er worden op minstens 4 locaties metingen uitgevoerd.

Testbank voor het verwijderen van verflagen: Er wordt een testbank aangelegd waarbij de technieken bepaald kunnen worden voor het verwijderen van verflagen. Vervolgens wordt de hechtingslaag en de onderliggende lagen onderzocht. Uit dit onderzoek worden de behandelingswijze zoals, graad van verwijderen van verflagen, graad van reiniging, type verf mede, enz. bepaald.

Metten van de vochtinhouding van de steen

De waterverplaatsing in het bouwkundig geheel zal worden onderzocht, meer bepaald wordt er onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van opstijgend vocht en dalend vocht. Dalend vocht zou afkomstig kunnen zijn van de plantenbak dat zich bovenop de borstwering bevindt.

Bovendien wordt er een waterabsorptietest uitgevoerd zowel op het beeld als op de borstwering van het geheel. Deze metingen worden uitgevoerd met behulp van de karstenpijptechniek.

Uit de resultaten van de metingen wordt een conclusie en een voorstel tot verbetering geformuleerd met betrekking tot de vochtinhouding.

Eveneens wordt nagegaan in hoeverre het monument zich waterwerend gedraagt. Deze testen worden op verschillende strategisch gekozen plaatsen uitgevoerd.

Analyse van de steensoort

Voor zowel de stenen beelden als voor de borstwering wordt er een steenanalyse uitgevoerd. De 2 engelen beelden en het Onze-Lieve-Vrouwebeeld zijn hoogstwaarschijnlijk in euville vervaardigd (zie pagina 12 en 13 van dit document). De borstwering bestaat volgens het restauratiedossier van 1998 uit blauwe hardsteen. Deze gegevens worden gecontroleerd en gespecificeerd. Indien nodig wordt een petrografische analyse uitgevoerd om de samenstelling van de steen te bepalen.

Onderzoek van de afwerkingslagen:

Het voorzien van een afwerkingslaag van de beelden en het bepalen van het type wordt in samenspraak bepaald met de opdrachtgever. Bij het bepalen van een voorstel, worden de voor en

nadelen voorgelegd op vlak van duurzaamheid, bouwhistorische waarden, esthetiek, weersbestendigheid, materieel technische en culturele waarde.

De uitvoerder voorziet verschillende stratigrafische onderzoeken om de verfkleur te bepalen. Mits de oude verflagen nog aanwezig zijn, kan de evolutie van de verfkleur van de beelden onderling in kaart gebracht worden. Hierbij wordt rekenschap gehouden met de datering van de individuele delen onderling. Deze zijn op te maken uit het bouwhistorisch onderzoek. Er worden stalen genomen van plaatsen waar verf moeilijk verwijderbaar is. Deze plaatsen bevatten de beste kans om de verschillende verflagen in beeld te brengen. Bijvoorbeeld in hoeken en groeven van het beeld. Dit onderzoek bevat alle onderdelen van de calvarie met inbegrip van het houten kruis.

Bij het voorstel wordt rekenschap gehouden met verkleuring van de lagen door de zon en door vervuiling.

De afwerkingslagen van de borstwering wordt gecontroleerd op vochtigheid en duurzaamheid. Daar waar nodig wordt de bepleisteringslaag hersteld en of vervangen. De tekst op het midden resaliet wordt opnieuw ingeschilderd in het zwart, de jaarschrift letters worden in het rood geschilderd. De kleuren van de borstwering worden in samenspraak met de opdrachtgever bepaald en afgetoetst op esthetische en bouwhistorische waarde.

Onderzoek naar versuikering van de witsteen:

In dit onderzoek zal men de oorzaak van verlies van samenhang onderzoeken aan de hand van testen op het oplossen van het bindmiddel. Daar waar er versuikering plaats heeft wordt de vochthuishouding nader bestudeerd.

De onderzoeker vergelijkt met gelijkaardige voorbeelden van versuikering op andere bouwkundige relictten.

Conservatie en Restauratieverslag:

Op het einde van de werken wordt een conservatie en restauratiedossier opgemaakt.

Dit dossier bevat:

- de projectdefinities
- verslag van het geheel aan onderzoeken.
- technische rapport met omschrijving der werken
- bevindingen die opgedaan zijn tijdens de conservatie en restauratiecampagne aangaande het bouwhistorisch onderzoek.
- behandelingsvoorstel

Behandelingsvoorstel:

Aan de hand van bovenstaande onderzoeken, het beheersplan en visueel onderzoek wordt een behandelingsvoorstel uitgewerkt. Er wordt een geheel dossier opgemaakt waarin een duidelijk voorstel geformuleerd is. Er gaat bijzondere aandacht naar ontzouting en of consolidatie van de verweerde zones.

Nevendoelstellingen:

Erfgoedontsluiting:

Het aanbrengen van een informatief paneel die de historiek en de betekenis van deze calvarie uit de doeken doet.

6. OPSOMMING van de WERKZAAMHEDEN

(gebruik hiervoor bij voorkeur een tabel)

Maak een onderscheid tussen eenmalige werken enerzijds en terugkerende werken anderzijds. Verwijs hier ook naar de door de minister vastgestelde lijst met forfaitaire werkzaamheden (MB 5/6/2015). Geef een verantwoording van de keuze en de fasering.

Indien van toepassing wordt in dit onderdeel ook melding gemaakt van volgende werken (zie ook deel 8°):

- Voorstel van lijst van handelingen waarvoor het college van burgemeester en schepenen niet kan oordelen dat aangemelde handelingen van die aard zijn om de wezenlijke eigenschappen van een beschermd stads- of dorpsgezicht te verstoren (en waarvoor dus een toelating noodzakelijk zou zijn);
- Voorstel voor lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor men alsnog een toelating nodig heeft;
- Voorstel van lijst van werken aan cultuurgoederen waarvoor een premie kan worden aangevraagd;

Tabel:

Aard der werken	Enmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating	Premiegerechtigd	Forfaitair verrekend
Vooronderzoek	x		x	X	
Opmaak dossier voor werken en maatregelen voor conservatie van de Calvarie 2017 -2018	x		x		
conservatiemaatregelen 2018	x			X	
- Ingrepen in verband met waterhuishouding	x			X	
- Decaperen	X			X	
- Demontage	X			X	
- Constructieve werken aan het houten kruis	X			X	
- Voorbereiding reiniging	X			X	
- Reiniging	X			X	
- Steenherstel	X			X	
- Dichten van barsten en lacunes	X			X	
- Voegwerken	X			X	
- Afwerkingslagen	X			X	
- Verflaag	X			X	
- Bitumen	X			X	
- Metaalbehandeling	X			X	
- De lantaarn	X			X	
- Hermaken van verdwenen delen. (offerblok en aureolen van het Christusbeeld en Onze-Lieve-Vrouwebeeld)	X			X	
Nieuwe beplanting 2018	X		X		
Twee jaarlijkse oppoets en onderhoud Onderstaande onderhoudswerken worden uitgevoerd na de conservatie en restauratiecampagne. De onderhoudswerken worden uitgevoerd volgens de voorschriften van restaurator - conservator, die de werken heeft uitgevoerd.		X	X		
- Metaalbehandeling (ontroesten en schilderen van metalen delen)		X	X		
- reiniging met neutrale zeep en zachte borstel		X	X		
- Voegwerken		X	X		
- decaperen > 0,5 m ²		x		x	
- plaatselijk decaperen < 0,5 m ²		X	x		
- Plaatselijke schilderwerken hout < 0,5 m ²		X	X		
- Plaatselijke schilderwerken steen < 0,5 m ²		x	x		
- schilderwerken hout > 0,5 m ²		X		X	
- schilderwerken steen > 0,5 m ²		X		X	

Werken:

Ingrepen ter verbetering van de waterhuishouding van het beeld:

Aan de hand van het onderzoek naar vochtshouwing in de steen dient de uitvoerder een voorstel uit te werken om de vochtshouwing van het geheel te optimaliseren. De ingrepen overlappen onderstaande posten zoals het verven van de beelden, maar ook verwijderen en of plaatsen van waterwerende laag, afwerken van kopkanten in lood, behandelen van plantenbak in bitumen De ingrepen dienen in elke geval afgestemd te worden met de opdrachtgevers.

Decaperen: -**Verwijderen** van verflaag: Door middel van een testbank zullen er verschillende technieken getest en ter goedkeuring aan het bestuur voorgelegd worden. Bij de keuze van de stalen wordt het onaangetast laten van de natuursteen voorop gesteld. Het decaperen van de beelden gebeurt steeds manueel om schade aan de natuursteen te vermijden.

Demontage:

Het Christusbeeld wordt van het kruis gehaald om werken aan het houten kruis mogelijk te maken. Daarbij wordt de stabiliteit van de verankering gecontroleerd. Indien nodig wordt bij het terugplaatsen de verankering verstevigd of vervangen. Ook wordt de mogelijkheid voorzien om houten delen van het kruis te vervangen hetzij het vervangen van het houten geheel.

Constructieve werken aan het houten kruis:

Gezien de aanwezige zwam een agressieve uitwerking kan hebben op de stabiliteit van het hout, zal afhankelijk van het resultaat van het zwamonderzoek overwogen worden het kruis deels of in zijn geheel te vervangen. Hierbij wordt het bestaande kruis tot in detail opgetekend. Nieuwe delen of een nieuw kruis zal naar vorm en uiterlijk gelijk zijn aan het bestaand kruis.

Vorbereidende reiniging:

Het geheel ondergaat een eerste zachte reiniging. Op deze wijze worden gebreken beter zichtbaar. Deze gebreken worden in kaart gebracht. Voor de gebreken wordt een voorstel op maat uitgewerkt. Vervolgens worden de materialen in kaart gebracht die van later toevoeging zijn. Denk hierbij aan steenherstellingen. De uitvoerder motiveert aan de opdrachtgever indien deze het nodig acht om oude invullingen, vreemde materialen en of verweerde materialen te vervangen. Voorafgaand de reiniging worden er proefvlakken geplaatst.

Reiniging:

Vooreerst worden de verontreinigen, zoals daar mogelijks zijn korstmossen, stofinclusions, biologische contaminaties, gipskorts in kaart gebracht. De uitvoerder voorziet vervolgens testvlakken met producten geschikt voor de toe te passen ondergrond en geschikt voor de verwijdering van het desbetreffende type vervuiling. In het reinigen van de ondergrond zal steeds gekozen worden voor het behoud van de ondergrond. Samen met de opdrachtgevers wordt de graad van reiniging bepaald. Voorafgaand de reiniging worden oude en niet geschikte herstellingen en materialen verwijderd. Mogelijks dienen er verschillende wijze van reiniging toegepast te worden afhankelijk van het soort vervuiling.

Steenherstel:

Daar waar er visueel storende lacunes zijn, wordt overwogen om steenherstelling uit te voeren. Het

uitvoerend van steenherstel wordt steeds in overleg met de opdrachtgevers bepaald. Het steenherstel dient steeds opofferend te zijn ten aanzien van het nabijgelegen materiaal en mag de vochthuishouding niet verstoren.

Er wordt bijzondere aandacht gegeven aan de versuikering van de beelden in witsteen. Onstabiel materiaal wordt weggenomen tot een draagkrachtig drager. Indien nodig wordt een steenverhader toegepast om stabiel materiaal te creëren. Bij het toepassen van een steenverhader wordt bijzonder aandacht gegeven aan de vochthuishouding binnen de steen. Zo zal de vochthuishouding tot een minimum verstoord worden.

Verdwenen vormgeving wordt opnieuw voorzien met steenherstel. Verdwenen vormgeving wordt herstelt aan de hand van foto's (waarbij de vormgeving duidelijk zichtbaar is) en aan de hand van voorbeelden van vormgeving binnen het monument.

Daar waar er breuklijnen zijn die een risico vormen voor het afvallen van een stuk massief wordt op een gecontroleerde wijze een breuk gecreëerd om nadien dit deel opnieuw te verankeren op zijn oorspronkelijke positie. Dit gebeurt steeds in overleg met de opdrachtgever.

Dichten van barsten en opvullen van kleine lacunes:

Barsten en kleine lacunes worden opgevuld om waterinsijpeling te voorkomen. De invullingen worden op kleur gebracht en gebeuren steeds tot net onder het oppervlakte zodat deze visuele herstellingen weinig storend zijn.

Voegwerken

Onstabiel voegsel wordt verwijderd en vervangen met aan de natuursteen of baksteen compatibel voegsel. De kleur en samenstelling wordt voorgesteld door de uitvoerder en afgetoetst op esthetiek, bouwhistorische waarden, duurzaamheid en zelfopofferend ten opzichte van de natuursteen. De stalen worden geplaatst aan de voegen per type natuursteen. De uitvoerder voorziet op strategische plaatsen verluchtingsopeningen in de voegen om vochttopstapeling in het monument te vermijden.

Afwerkingslagen:

Afhankelijk van het onderzoek, wordt de afwerkingslaag bepaald van de beelden. Het polyestere Christus Corpus beeld wordt voorzien van een aangepaste verflaag.

Verflaag:

Voordat verflagen worden aangebracht worden, wordt er een kleurplan opgemaakt ter goedkeuring van de opdrachtgever. Vervolgens worden er per kleur 5 stalen op de beelden aangebracht. De ondergrond wordt voorbereid om de duurzaamheid van de aan te brengen laag te waarborgen. Het type verf wordt bepaald in functie van onderhoud en duurzaamheid. De verf wordt handmatig aangebracht met een borstel.

Bitumen:

Bitumen bekleding en muuraansluitingen vernieuwen boven aan de sokkel. Het bestaande bitumen wordt geheel of gedeeltelijk verwijderd. In ieder geval wordt plasvorming bij vervanging van het bitumen vermeden. Zo wordt er voorzien dat de spuwers overtollig water kunnen wegvoeren. Ook de waterdichting van de plantenbak wordt gecontroleerd.

Metaalbehandeling: ·Metalen onderdelen zoals ankers worden behandeld met roestwerende verven en indien nodig vervangen met duurzaam materiaal.

De lantaarn:

De lantaarn bevindt zich nog in goede staat. Deze wordt opgekuist en bijgeschilderd. De elektriciteitskabel van de lantaarn worden hersteld. De verlichting wordt gecontroleerd op een duurzame werking. Bij gebreken wordt de verlichting hersteld.

Herstellen van de verdwenen delen:

Offerblok: Uit het offerblok is het metalen luik verdwenen door vandalisme. Dit luik wordt opnieuw voorzien in een roest vrij metaal en geschilderd in het zwart.

Aureolen: Van de verdwenen aureolen van het Christus Corpusbeeld en van het Onze-Lieve-Vrouwebeeld worden replica's gemaakt in een roestvrij materiaal. Deze worden afgewerkt met bladgoud en opnieuw verankerd in de beelden. Er wordt aandacht besteed aan het dichtwerken van deze ankers om vochtphoping te voorkomen.

Nieuwe beplanting:

Tijdens uitvoering van de maatregelen voor conservatie in 2018 wordt de bestaande beplanting *Lonicera pileata* verwijderd en vervangen met een beplanting waarvan de sierwaarde overeenstemt met het monument. *Lonicera Pileata* is een klassieke plant met weinig sierwaarde Het is een laagblijvende halfwinter groene heester met brede bossige groeivorm.

Deze plant zal vervangen worden met een meer bloeirijke beplanting. Die meer zal aansluiten op vlak van sierwaarde aan het monument. Het voorstel voor type beplanting wordt verder uitgewerkt door de groendienst. Deze zal tevens de planten plaatsen en het onderhoud van de planten voorzien De bakken van de beplanting zijn +/- 30 tal cm diep. De bodem is afgewerkt met cementpleister. Er zijn pijpjes uit lood aan de achterzijde waar overvloedig water kan wegvloeien.

Omgeving:

In 2010 is de bestrating vernieuwd. Er zijn geen werken aan de bestrating door de stad gepland.

Onderhoud:

Om de 2 jaar wordt de beeldengroep gereinigd en nagekeken op gebreken door de poetsploeg beeld in de stad.

Tijdens de maatregelen voor conservatie in 2018 zullen er richtlijnen worden opgemaakt om de calvarie te onderhouden. Deze richtlijnen worden opgemaakt door de inzichten van de restaurator conservator en omvatten onder andere: schilderwerken, oppoetsen, voegwerk en nazicht. De richtlijnen voor onderhoud worden overgemaakt aan de projectleider (restaurator conservator) van de poestploeg.

Het onderhoud van de calvarie bevat volgende werkzaamheden:

nazicht en vervangen van de voegen met kalkmortel

- schilderen van de beeldengroep en de borstwering
- schilderen van het hout
- nazicht en herstel van het waterafvoer van de beplanting
- zachte reiniging met water, zachte borstel en neutrale zeep
- verwijderen van graffiti en herstellen van ondergrond en of afwerkingslaag.

7. Manier en tijdstip van OPVOLGING

(Voorstel voor manier en tijdstip waarop doelstellingen opgevolgd en geëvalueerd zullen worden; tijdstip van geplande werken en de staat van het goed zijn hierbij bepalend:

- *In slechte staat: jaarlijkse rapportering;*
- *Werkzaamheden in uitvoering: rapportering ten laatste 6 maanden na beëindiging van de werkzaamheden;*
- *In goede staat en geen werkzaamheden gepland op korte termijn: vijfjaarlijkse rapportering*

Er wordt een verslag of voortgangsrapport gemaakt van het verloop van de werkzaamheden m.v.v. aard, plaats, datum, resultaat, incl. fotomateriaal. Geef aan wie dit verslag zal opstellen)

Na goedkeuring van dit beheersplan wordt een dossier voor werken en maatregelen voor conservatie, aan de hand van een onderzoek in situ opgemaakt. Voor deze werken wordt een onderzoekspremie aangevraagd. In de loop van 2018 worden de conservatie en restauratiewerken uitgevoerd. Op de meerjarenbegroting van de stad Antwerpen is het budget voor deze werken en maatregelen ingeschreven.

Nadien wordt het onderhoud opgenomen door de poetsploeg beeld in de stad (zie hoofdstuk 5). Meldingen van schade worden gecentraliseerd bij de dienst bouwprojecten van stadsbeheer van de stad Antwerpen. Deze meldingen komen binnen: de poetsploeg beeld in de stad”, via burgers, via stadsmedewerkers.

Wijze van opvolging:

2017: Voor de aanvang van de werken en maatregelen voor conservatie en restauratie wordt er via de restauratiepool van de stad een conservatie en restauratiedossier opgemaakt. Ook de staat van bevindingen wordt gecontroleerd. Zo wordt aan de hand van het schadebeeld in dit beheersplan de evolutie van de schade tot in 2017 gedocumenteerd.

2018: Werken en maatregelen voor conservatie van de calvarie. Aansluitend aan deze campagne wordt een verslag opgemaakt door de restaurator conservator

Na de werken voor conservatie en restauratie wordt er minstens om de 2 jaar onderhoud voorzien door de poetsploeg beeld in de stad, dit volgens de instructies opgemaakt door de conservator restaurator van de werken en maatregelen in 2018. Van dit onderhoud wordt een kort verslag opgemaakt door de poetsploeg beeld in de stad.

8. BIJLAGEN

Hieronder kruist u aan welke bijlagen bij het beheersplan horen. Indien ze reeds in het beheersplan zelf worden opgelijst, dan herhaalt u oplijsting zonder bijkomende duiding (bv. ZEN-erfgoed). Er worden geen premiepercentages vermeld. Deze bijlagen worden tevens als **aparte** digitale bestanden aangeleverd.

Bijlagen	Niet van toepassing (en dus niet bijgevoegd)	Bijgevoegd (nummering!)
Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt (met schaal en N-pijl)		1.
Lijst van premiegerechtigde werken		2.
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating		3.
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	5.	
Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart	X	
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed die in aanmerking komen voor een premie met aanduiding op kaart	x	
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	X	
Lijst van cultuurgoederen die in aanmerking komen voor een premie	X	
Lijst van premiegerechtigde werken aan een orgel dat dateert van na WO1	x	
Lijst van handelingen waarvoor CBS niet kan oordelen dat ze van die aard zijn om wezenlijke eigenschappen van een DG/SG te verstoren	x	
Extra bijlage (bv. foto's, ...)		4.

PRAKTISCHE RICHTLIJNEN:

De opmaak van het beheersplan volgt de indeling in acht delen (hoofdstukken) zoals hierboven weergegeven. De finale versie van het beheersplan, dat ter goedkeuring aan het agentschap wordt voorgelegd, wordt in 2 afgedrukte én ingebonden exemplaren (A4-formaat) ingediend.

Daarnaast wordt ook een digitale versie in Pdf-formaat aangeleverd: alle onderdelen (1° t.e.m. 7°) zitten vervat in 1 bestand. Alle bijlagen (zie onderdeel 8°) echter worden als aparte Pdf-bestanden aangeleverd. De namen van de bestanden bestaan maximaal uit 200 karakters. De grootte van alle aangeleverde bestanden bedraagt elk maximaal 100 Mb.

Het agentschap Onroerend Erfgoed wenst alle goedgekeurde beheersplannen te ontsluiten voor het brede publiek. Privacygevoelige informatie wordt in een apart Pdf-bestand aan het agentschap bezorgd. Dit bestand wordt niet ontsloten.